

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “นิทานพื้นบ้านอำเภอโกสุมพิสัย” ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น ตำรา งานวิจัย บทความ เว็บไซต์ ฯลฯ แล้วเรียบเรียงและนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

1. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้าน
2. บริบทเกี่ยวกับอำเภอ โกสุมพิสัย
3. แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดการวิจัย

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้าน

สำหรับสาระเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้าน ผู้วิจัยได้ศึกษาจากแหล่งความรู้หลากหลาย สรุปไว้ 4 ประเด็น คือ ความหมายของนิทานพื้นบ้าน ลักษณะของนิทานพื้นบ้าน ประเภทของนิทานพื้นบ้าน และคุณค่าของนิทานพื้นบ้าน ดังนี้

1. ความหมายของนิทานพื้นบ้าน

สำหรับความหมายของนิทานพื้นบ้าน มีนักวิชาการหรือนักปราชญ์ได้ให้ความหมายไว้หลายท่าน ดังนี้

ปรีชา อุยตระกูล (2520 : 18) ได้กล่าวว่า นิทานพื้นบ้าน หมายถึง เรื่องที่เป็นมุขปาฐะ และเรื่องที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านต่าง ๆ สะท้อนความเป็นอยู่ในสังคมแต่ละยุคได้ดีพอสมควร

จำนง ทองประเสริฐ (2522 : 110 – 111) ได้กล่าวว่า นิทานพื้นบ้าน หมายถึง เรื่องราวที่บุคคลในท้องถิ่นต่าง ๆ แต่งขึ้นและเล่าต่อกันมาเป็นเวลาช้านานมีความมุ่งหมายเพียงเป็นเครื่องบันเทิงใจและสั่งสอนบุคคลให้กระทำความดี เช่น ความกตัญญูกตเวที ซื่อสัตย์สุจริตและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ บางเรื่องแต่งขึ้นเพื่ออธิบายคำพังเพยเก่าของไทย เช่น นอนสูงให้นอนกว่า นอนต่ำให้นอนหงาย หรือเนื้อไม้ได้กิน หนั่งไม้ได้รองนั่ง เอากระดูกมาแขวนคอ

กิ่งแก้ว อรรถากร (2529 : 42) ได้กล่าวว่า นิทานพื้นบ้าน หมายถึง เรื่องเล่าด้วยภาษาร้อยแก้ว โดยเล่าเรื่องสืบทอดกันมาตั้งแต่ในอดีต เป็นการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้านอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งสะท้อนออกมาทางมุขปาฐะหรือบันทึกข้อมูล อาจจะมีสาระความเป็นจริงอยู่บ้าง

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ (2524 : 111) ได้กล่าวว่า นิทานพื้นบ้าน หมายถึง เรื่องที่เล่า นิทานชาวบ้านจึงหมายถึงเรื่องที่ชาวบ้านเล่า ซึ่งตรงกับคำว่า Folk Narrative ในภาษาอังกฤษ หรืออาจกล่าวได้ว่าเรื่องที่ชาวบ้านเล่าทั้งหมดทุกประเภทเรียกรวม ๆ กันสามัญในภาษาไทยว่านิทานพื้นบ้าน

ธวัช ปุณโณทก (2533 : 14) ได้ให้ความหมาย นิทานพื้นบ้าน หมายถึง กิจกรรมบันเทิงใจของมนุษย์ ได้กระทำกันอย่างต่อเนื่องก่อนที่มนุษย์จะรู้จักสร้างมหรสพอย่างอื่น ไม่อาจกำหนดได้ว่าเล่ากันมาแต่เมื่อใด มีในทุกชาติทุกภาษาและทุกเพศทุกวัย การเล่านิทานในครัวเรือนจะขึ้นอยู่กับโอกาส และความพร้อมของผู้เล่าและผู้ฟัง ไม่เป็นพิธีการ ส่วนการเล่าในที่ชุมชนนั้นเป็นพิธีการมากขึ้น ต่อมามีการนำหนังสือมาอ่านเป็นทำนองเสนาะ เรียกว่า “ลำ” มีลักษณะคล้ายกับการลำเรื่องหรือลำพื้นในภาคกลาง สมัยโบราณมีการเล่าในงานบุญกุศล ภายหลังแทรกตอนสำคัญ ๆ บางตอนเป็นทำนองขับลำหรือทำนองแห่

ศิราพร ฐิตะฐาน ฌ กลาง (2537 : 23) ได้ให้ความหมายนิทานพื้นบ้านว่า หมายถึง เรื่องเล่าสืบทอดกันมาในหมู่บ้าน อาจจะเป็นเรื่องที่แฝงความจริงอยู่บ้าง หรืออาจเป็นเรื่องสมมุติขึ้นก็ได้ เมื่อนิทานตกไปสู่ท้องถิ่นใดก็จะมีเปลี่ยนแปลงบางประการเกิดขึ้น ได้แก่ การเพิ่มหรือตัดเรื่องราว การเปลี่ยนแปลงหรือสลับเรื่องราว แต่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง นิทานเรื่องหนึ่งจะคงรักษาโครงเรื่องหรือเอกลักษณ์ของตัวเองไว้ได้เสมอ

เสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2540 : 11) ได้กล่าวว่า นิทานพื้นบ้าน หมายถึง สิ่งตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ โดยเนื้อเรื่องจะกล่าวถึงความสำเร็จที่ได้มาอย่างง่าย ๆ ไม่ต้องทำงานหนักหรือทำบุญทำกุศลแต่อย่างใดแต่จะได้อะไรโดยเวทมนตร์ โขด เล่ห์ ฤทธิ์ หรือการหลอกลวงผู้อื่น ในเนื้อหานิทานจะต้องมีโครงเรื่องที่เกี่ยวกับการทดสอบ การทดลอง ตัวละครจะต้องเผชิญกับความยากลำบาก คือ ต้องมีความมืดก่อนที่จะมีความสว่าง อยู่เสมอ เมื่อตัวเอกได้ผ่านความน่ากลัว ความโหดร้ายไปแล้วจะได้พบกับความสุขในบั้นปลาย

ประมวล พิมพ์เสน (2542 : 3) กล่าวว่า นิทานพื้นบ้านหมายถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่เล่าสืบต่อกันมา หรือจารไว้เขียนไว้ตามหนังสือผู้คนต่าง ๆ ที่ไม่ใช่เรื่องราวของปัจจุบัน หรือมีผู้แต่งไว้พิมพ์หรือเขียนไว้ อาจจะเป็นเรื่องยาวหรือเรื่องสั้นก็ได้ นิทานพื้นบ้านอีสานอาจเรียกอย่างหนึ่งว่าวรรณคดีอีสาน แต่ส่วนใหญ่นิยมเรียกนิทานเรื่องยาวว่าเป็นวรรณคดี มีข้อที่น่าคิดอยู่ว่านิทานต้องเป็นอดีตเสมอ

กรมศิลปากร (2546 : 5) ได้อธิบายความหมายของนิทานพื้นบ้านไว้ในหนังสือนิทานชาวบ้าน ภาคที่ 1 - 4 ว่า นิทานชาวบ้านเป็นเรื่องราวที่บุคคลในท้องถิ่นต่าง ๆ แต่งขึ้นและ เล่าสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน มีความมุ่งหมายเพื่อเป็นเครื่องบันเทิงใจ และสั่งสอนให้บุคคลกระทำความดี เช่น มีความกตัญญูกตเวที ซื่อสัตย์สุจริต และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ บางเรื่องแต่งขึ้นเพื่ออธิบายคำพังเพยเก่า ๆ ของไทย

จึงสรุปได้ว่า นิทานพื้นบ้าน (Folk tale) หมายถึง นิทานที่เล่าอยู่ในกลุ่มของชาวบ้าน เป็นการเล่าสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต เป็นมุขปาฐะและเรื่องที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเกิดขึ้นในหมู่บ้านต่าง ๆ อาจจะเป็นเรื่องที่แฝงความจริงอยู่บ้างหรืออาจเป็นเรื่องสมมุติขึ้นก็ได้

2. ลักษณะของนิทานพื้นบ้าน

นิทานพื้นบ้านแต่ละท้องถิ่นย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทของพื้นที่ ซึ่งนักวิชาการได้กล่าวถึงลักษณะของนิทานพื้นบ้านไว้ ดังนี้

เจือ สตะเวทิน (2517 : 46) ได้กล่าวถึงลักษณะของนิทานพื้นบ้านว่ามีลักษณะ 5 ประการ ดังนี้ คือ

1. ต้องเป็นเรื่องเล่า
2. ต้องเล่ากันด้วยภาษาร้อยแก้ว
3. ต้องเล่ากันด้วยปากต่อปากมาก่อน
4. ต้องแสดงความคิดความเชื่อของชาวบ้าน
5. เป็นเรื่องที่มีคติแก่นับอนุ โลกเป็นนิทาน เช่น มะกะโทและชาวบ้านบางระจัน

เป็นต้น

กุหลาบ มัลลิกะมาส (2518 : 42) ได้อธิบาย นิทานพื้นบ้านมีลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ ดังนี้ คือ

1. เป็นเรื่องเล่าด้วยถ้อยคำธรรมดาเป็นภาษาร้อยแก้วไม่ใช่ร้อยกรอง
2. เล่ากันด้วยปากสืบกันมาเป็นเวลาช้านาน แต่ต่อมาในระยะหลังเมื่อการเขียนเจริญขึ้นก็อาจเขียนขึ้นตามเค้าที่เคยเล่าด้วยปากเปล่า
3. ไม่ปรากฏว่าผู้เล่าดั้งเดิมนั้นเป็นใคร อ้างแต่ว่าเป็นของเก่าฟังมาจากผู้เล่า ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญยิ่งในอดีตอีกต่อหนึ่ง

ธวัช ปุณโณทก (2533 : 132 - 133) กล่าวว่า วรรณกรรมพื้นบ้านอีสานนั้นอุดมไปด้วยนิทาน เนื่องจากในสมัยอดีตนั้น วรรณกรรมอีสานเป็นประหนึ่งมรดกของประชาชนทั่วไป นั่นคือใช้อ่านทำนองเสนาะ (ลำ) ในที่ประชุมชน เช่น งานเฮือนดี (งานศพ) หรือพระภิกษุ

นำมาเทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกาและชาวบ้านฟังในระหว่างเข้าพรรษา ที่เรียกว่า “เทศน์ไตรมาส” นอกจากนี้หมอลำมักจะนำวรรณกรรมนิทานมาเล่าให้ชาวบ้านฟังอีกด้วย ที่เรียกว่า ลำพื้น หรือ ลำเรื่อง เป็นต้น การที่วรรณกรรมอีสานอยู่ในความสนใจของชาวบ้านเป็นอย่างมากดังกล่าว จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่เร้าให้กวีได้สร้างสรรค์วรรณกรรมนิทานจำนวนมาก แม้ว่าวรรณกรรมอีสานจะดำเนินเรื่องตามแบบวรรณกรรมนิทาน คือ มุ่งให้ความบันเทิงใจ สนุกสนานไปกับเนื้อเรื่อง แต่หากพิจารณาทางด้านสารประโยชน์ทางจิตใจแล้ว พบว่ากวีได้พยายามสอดแทรกจริยธรรม การสอนคดิธรรม อยู่ในเนื้อเรื่อง และอุปนิสัยของตัวละคร อันเป็นแบบอย่างในการในการดำเนินชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนา และมีวรรณกรรมนิทานจำนวนมากที่ยกอ้างว่าเป็นชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า เช่น กล่าวว่ามีพระเจ้าสิบห้าชาติ (ปัญญาสชาดก) บ้าง มีอยู่ในพระบาลี บ้าง ซึ่งตามความจริงส่วนใหญ่ โครงเรื่องเป็นนิทานพื้นบ้านนั่นเอง แต่ชาวอีสานทั่วไปยอมรับว่าเป็น “ชาดก”

สุกัญญา ภัทราชัย (2532 : 2-3) ได้กล่าวว่านิทานส่วนใหญ่ถ่ายทอดโดยมุขปาฐะ ได้กล่าวถึงลักษณะของนิทานพื้นบ้าน ดังนี้

1. เป็นเรื่องเล่าปากเปล่าด้วยภาษาร้อยแก้ว
2. ถ่ายทอดโดยการเล่าจากปากต่อปาก ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ในอดีตนิทานจะดำรงอยู่นานเท่าใดย่อมขึ้นอยู่กับความทรงจำของผู้เล่าและผู้ฟังนิทาน ต่อมาเมื่อคนรู้หนังสือมากขึ้นก็ได้มีการบันทึกเรื่องดังกล่าวไว้เป็นลายลักษณ์อักษรตามเค้าโครงเรื่องเดิม
3. ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง อ่างกันแต่ว่าเป็นของเก่าที่จามาจากบรรพบุรุษ เช่น เรื่องแม่เนาคพระขง เป็นนิทานผีที่เล่ากันต่อ ๆ มา มีการอ้างชื่อสถานที่แต่ไม่มีชื่อผู้เล่าคนแรก
4. เนื้อเรื่องมีการเปลี่ยนแปลงได้ ไม่มีรูปแบบตายตัว ขณะที่มีการเล่านิทานผู้เล่าจะทหาหน้าที่เป็นผู้แต่ง ไปด้วยในตัว เพราะจะมีการตัดทอนเรื่องให้สั้นลงหรือยืดขยายออกหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหาให้เข้ากับสภาพวัฒนธรรมของผู้เล่าก็ได้ เช่น นิทานเรื่องพระรามของไทย พระรามครองเมืองอโยธยา แต่นิทานพระรามของลาวชื่อเมืองของพระรามเปลี่ยนเป็นศรีสัตตนาคนตามชื่อเมืองหลวงของลาว เป็นต้น

กัญญา จิตต์ธรรม (2529 : 41) ได้สรุปลักษณะนิทานพื้นบ้านไว้คล้ายคลึงกัน ดังนี้

1. เป็นเรื่องเล่าด้วยถ้อยคำธรรมดาเป็นร้อยแก้ว
2. เล่ากันมาด้วยปากเป็นเวลายาวนาน
3. ไม่ปรากฏว่าผู้เล่าดั้งเดิมเป็นใคร เล่าต่อ ๆ กันมา แม้จะเขียนขึ้นภายหลังก็เขียนจากเค้านิทานเดิม

4. เรื่องไม่ซับซ้อน เล่าง่าย ๆ ตรงไปตรงมา

5. การเล่า การถ่ายทอดไม่อาศัยอุปกรณ์ ไม่มีฉาก ไม่มีการแต่งตัว

ถึงแก้ว อรรถาการ (2519 : 12) ได้อธิบายคล้าย ๆ กัน ว่านิทานพื้นบ้านมีลักษณะสำคัญคือ

1. เป็นนิทานที่เล่าด้วยถ้อยคำธรรมดา เป็นภาษาร้อยแก้ว ไม่ใช่ภาษาร้อยกรอง
2. เล่ากันด้วยปากสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน แต่ต่อมาในระยะหลังเมื่อการเขียน

เจริญขึ้น ก็อาจเขียนขึ้นตามเค้าเดิมที่เคยเล่าด้วยปากเปล่า

3. ไม่ปรากฏว่าคนเล่าดั้งเดิมเป็นใคร อ้างแต่ว่าเป็นของเก่า ฟังมาจากผู้อื่นเล่า ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในอดีตอีกต่อหนึ่ง จากคำอธิบายลักษณะนิทานพื้นบ้าน สรุปได้ว่า ลักษณะสำคัญของนิทานอยู่ที่จะต้องเป็นนิทานที่เล่าสืบทอดกันมาด้วยปาก และไม่ทราบว่าเป็นผู้แต่ง เป็นการเล่าจากความทรงจำที่ได้ฟังต่อ ๆ กันมา เช่น พ่อเล่าให้ลูกฟัง เคยฟังมาจากปู่หรือย่าเคย ฟังจากทวด และทวดเคยฟังจากผู้อื่นเล่ามาอีกที ไม่สามารถสืบสาวได้ว่าผู้เล่าคนแรก คือใคร จากข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าและนำเสนอเรื่องราวนิทานพื้นบ้านของนักวิชาการ จึงสรุปลักษณะของนิทานพื้นบ้านได้ว่า เป็นเรื่องเล่าสืบทอดกันมาเป็นมุขปาฐะในหลากหลาย มุมมอง บ้างยังเป็นมุขปาฐะที่เล่าสืบทอดกันมาจนไม่ทราบต้นเค้า บ้างบันทึกไว้เป็นหนังสือผูก ไบลาน เป็นคำสอน คตินิยม

3. ประเภทนิทานพื้นบ้าน

ประเภทของนิทานมีความหลากหลายขึ้นอยู่กับ การปรุงแต่งในแต่ละพื้นที่ซึ่ง นักวิชาการหลายท่านได้แบ่งประเภทของนิทานพื้นบ้านไว้ ดังนี้

Stith Thompson (946) คือ นักคิดชนที่มีชื่อชาวอเมริกา ผู้เขียนหนังสือ The Folksle ซึ่งมื่ออิทธิพลต่อการศึกษานิทานพื้นบ้านของไทยอย่างมาก และได้กล่าวถึงวิธีการจำแนกนิทาน พื้นบ้านออกเป็น 4 วิธี โดยแบ่งตามลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. แบ่งตามเขตพื้นที่โดยอาศัยเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แบ่งเป็นเขตใหญ่ ๆ เช่น เขตอินเดีย เขตประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม เขตแหลมสแกนดิเนเวีย
2. แบ่งตามรูปแบบของนิทานเป็นการแบ่งนิทานพื้นบ้าน โดยดูจากลักษณะของ นิทาน
3. แบ่งตามแบบเรื่องของนิทานเป็นการแบ่งนิทานที่ละเอียดและประกอบด้วย หลักวิชาการมากขึ้น
4. แบ่งตามอนุภาคของนิทานเป็นการจัดหมวดหมู่จัดระเบียบของนิทานให้ชัดเจนคล้ายกับการจัดหนังสือในห้องสมุดให้เป็นประเภท

กุหลาบ มัลลิกะมาส (2518 : 44) แบ่งประเภทนิทานพื้นบ้านออกเป็น 4 แบบ ดังนี้

1. แบ่งนิทานตามเขตพื้นที่ (Area) เป็นการแบ่งโดยอาศัยเขตแดนทางภูมิศาสตร์
2. การแบ่งตามแบบของนิทาน (Form) แบ่งได้เป็น 5 ประเภทดังนี้

2.1 นิทานปรัมปรา (Fairy tale) มีลักษณะเป็นเรื่องค่อนข้างยาว มีสารัตถะหลายสารัตถะประกอบในนิทานนั้นเป็นเรื่องที่สมมุติว่าเกิดขึ้นที่ใดที่หนึ่ง เนื้อเรื่องประกอบด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ตัวเอกของเรื่องเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษ เช่น เป็นผู้มีอำนาจ มีบุญ หรือมีฤทธิ์เดช

2.2 นิทานท้องถิ่น (Local tale) มีขนาดสั้นกว่านิทานปรัมปรา เป็นเรื่องเหตุการณ์เกี่ยวกับความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี โศกกลาง หรือคตินิยมอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นพื้นฐานของคนในแต่ละท้องถิ่น แม้ว่าจะเป็นเรื่องแปลกพิสดาร หรือพันวิสัยความเป็นจริงไปบ้าง แต่ก็ยังเชื่อกันว่าเกิดขึ้นจริง มีเค้าความจริงมีสถานที่จริงที่กำหนดแน่นอน นิทานท้องถิ่นแบ่งได้เป็น 6 ชนิดดังนี้ คือ

2.2.1 นิทานประเภทอธิบาย เช่น ทำไมกาจึงมีขนดำ เป็นต้น

2.2.2 นิทานเกี่ยวกับความเชื่อต่าง ๆ เช่น เรื่องผี โศกกลาง เป็นต้น

2.2.3 นิทานเกี่ยวกับสมบัติที่ฝังไว้และลายแทง เช่น เรื่องปู่โสมเฝ้าทรัพย์

เป็นต้น

2.2.4 นิทานวีรบุรุษ เช่น เรื่องพระร่วงวจาสิทธิ์ เป็นต้น

2.2.5 นิทานคติสอนใจเป็นเรื่องสั้น ๆ ไม่สมจริง เจตนาสอนความประพฤติ

2.2.6 นิทานเกี่ยวกับนักบวชต่าง ๆ เป็นเรื่องเกี่ยวกับภิกษุหรือผู้บวช

2.3 เทพนิยาย (Myth) เป็นเรื่องเกี่ยวกับเทวดา นางฟ้า หรือ เจ้าป่าเจ้าเขา เทพนิยายเหล่านี้มักมีส่วนสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา

2.4 นิทานเรื่องสัตว์ (Animat tale) มีตัวเอกของเรื่องเป็นสัตว์แต่สมมุติว่ามีความคิดและการกระทำเหมือนคน อาจแสดงให้เห็นความฉลาด ความโง่เขลา ความขบขัน ฯลฯ มักมีคติสอนใจอยู่ด้วย นิทานเรื่องสัตว์แบ่งย่อยได้ 2 ชนิด ดังนี้ คือ

2.4.1 นิทานประเภทสอนคติธรรม เช่น เรื่องราชสีห์กับหนู เป็นต้น

2.4.2 นิทานประเภทเล่าซ้ำหรือเล่าไม่รู้จบจบ มีเนื้อเรื่องและวิธีเล่าแบบจำเพาะ เช่น เรื่องยายกะตาดปลุกถั่วปลุกงาให้หลานเฝ้า เป็นต้น

2.5 นิทานตลกขบขัน (Jest) มักเป็นเรื่องสั้น ๆ จุดสำคัญอยู่ที่เรื่องซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ต่าง ๆ อาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับความโง่และกลโกง การแสดงไหวพริบ การพนันขันต่อ การเดินทาง การผจญภัย ฯลฯ เช่นเรื่องศรีธนญไชย เป็นต้น

3. แบ่งตามชนิดของนิทาน (Type Index)

4. แบ่งตามสาระัตถะของนิทาน (Motif Index)

กึ่งแก้ว อรรถากร (2519 : 12 – 14) ได้จำแนกรูปแบบของนิทานไว้ 8 ประเภทดังนี้

1. นิทานเทพนิยาย

ขนาดของเรื่อง ค่อนข้างยาว ประกอบด้วย หลายอนุภาค หลายตอน จาก แคนสมมุติหรือแคนในฝัน ไม่บ่งบอกสถานที่เด่นชัด การพรรณนามักวิจิตรพิสดาร

ตัวละคร เจ้าชาย เจ้าหญิง

โครงเรื่อง เจ้าชายเก่งกล้าสามารถผจญอุปสรรค พบเจ้าหญิง ครองรักกัน

ตัวอย่าง สโนไวท์ ซินเดอเรลลา

2. นิทานชีวิต

ขนาดของเรื่อง ค่อนข้างยาว ประกอบด้วย หลายอนุภาค หลายตอน

จาก บ่งบอกถึงสถานที่และเวลาให้เด่นชัด ในแคนชีวิตจริง

ตัวละคร พระเอก นางเอก

โครงเรื่อง การต่อสู้และการครองรักกัน

ตัวอย่าง นิทานชุดอาหรับราตรี ชุดเคคาเมลอน ของโบคซ์ซิโอ นิทานทรงเครื่อง

ของไทย

3. นิทานวีรบุรุษ

ขนาดของเรื่อง ค่อนข้างยาว ประกอบด้วย หลายอนุภาค หลายตอน

จาก แคนชีวิตจริง

ตัวละคร วีรบุรุษ

โครงเรื่อง ลำดับเหตุการณ์การผจญภัย การต่อสู้ หลายเหตุการณ์เป็นอนุกรม

ตัวอย่าง การผจญภัยของเฮอคิวลีส

4. นิทานประจำท้องถิ่น

ขนาดของเรื่อง แล้วยแต่กรณี

จาก แคนชีวิตจริง

ตัวละคร มนุษย์ ผี เทวดา สัตว์

โครงเรื่อง การกระทำและความสำคัญของบุคคลในท้องถิ่น อำนาจผีสาว

เทวดา

ตัวอย่าง เมืองลับแล เจ้าแม่สร้อยดอกหมาก

5. นิยายอธิบายเหตุผล

ขนาดของเรื่อง ค่อนข้างสั้น

ฉาก แคนชีวิตจริง

ตัวละคร มนุษย์ เทวดา สัตว์

โครงเรื่อง ตอบคำถามที่ว่า ทำไม เพื่ออธิบายความเป็นมาของสัตว์ บุคคล
สิ่งของหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ

ตัวอย่าง ทำไมจึงเกิดจันทรคราส ทำไมมดตะนอย จึงเอาคอดกั้ว

6. ตำนานและเทพปกรณัม

ขนาดของเรื่อง ค่อนข้างยาว ประกอบด้วย หลายอนุภาค หลายตอน

ฉาก แคนชีวิตจริง

ตัวละคร จักรวาล มนุษย์ เทวดา สัตว์ สิ่งของ

โครงเรื่อง ว่าด้วยต้นกำเนิดของจักรวาล โลก มนุษย์สัตว์ สิ่งของกับเรื่อง
ด้วยโครงสร้าง ความสัมพันธ์กฎเกณฑ์ ตลอดจนคุณและโทษของพฤติกรรมต่าง ๆ

ตัวอย่าง พระพิฆเนศวร์ พระมณูกับน้ำท่วมโลก

7. เรื่องสัตว์

ขนาดของเรื่อง ค่อนข้างสั้น

ฉาก แคนชีวิตจริง

ตัวละคร สัตว์เป็นตัวเอก

โครงเรื่อง พฤติกรรมของสัตว์ หากเล่าเปรียบเทียบกับมนุษย์เพื่อให้คติสอนใจ
เรียกว่านิทานอุทาหรณ์

ตัวอย่าง ราชสีห์กับนกก้นทลกะ หรือสุนัขจิ้งจอกกับนกกระสา

8. นิทานมุขตลก

ขนาดของเรื่อง เรื่องยาวเป็นตอน

ฉาก แคนชีวิตจริง

ตัวละคร คนทุกประเภท

โครงเรื่อง เหตุการณ์ขัดแย้งที่ผู้ฟังมองด้วยอารมณ์ขัน ไม่ถือโทษ
ตัวอย่าง สีธนชัย เรื่องประเภทดาเถรยายชี

ประคอง นิมมานเหมินทร์ (2528 : 58 – 59) ได้จัดประเภทของนิทานตามรูปแบบ
นิทาน (Form) ไว้ 11 ประเภท ดังนี้

1. นิทานมหัศจรรย์ เป็นนิทานที่เกี่ยวกับความมหัศจรรย์เหนือธรรมชาติ
ลักษณะนิทานประเภทนี้คือ ไม่มีการบ่งสถานที่และเวลาที่ชัดเจน มักเกี่ยวข้องกับราชสำนัก
นางเอกเป็นลูกคนสุดท้าย มีเรื่องเกี่ยวกับเวทมนต์คาถา ตัวเอกในเรื่องต้องผจญชะตากรรมและมี
ชัยชนะในที่สุด
2. นิทานชีวิต เป็นเรื่องค่อนข้างยาว มีหลายภาคหลายตอน ดำเนินเรื่องในโลก
ของความจริง มีการบ่งชี้สถานที่และตัวละคร แม้จะมีอิทธิฤทธิ์ก็ทำให้สามารถเชื่อได้ว่าเป็นไป
ได้ เช่น ไกรทอง ขุนช้างขุนแผน เป็นต้น
3. นิทานวีรบุรุษ เป็นนิทานค่อนข้างยาว เป็นเรื่องการผจญภัยของวีรบุรุษ
คนเดียวหลายครั้งหลายหน วีรบุรุษมักมีลักษณะเหนือมนุษย์
4. นิทานประจําถิ่น มักเป็นเรื่องราวที่แปลกพิสดารแต่เคยเกิดขึ้นจริง ณ สถานที่ใด
สถานที่หนึ่ง บ่งชี้สถานที่และตัวละครที่ชัดเจน จะอธิบายความเป็นมาของสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่น
5. นิทานอธิบายเหตุ เป็นเรื่องทีอธิบายถึงกำเนิดหรือความเป็นมาของสิ่งที่เกิด ขึ้น
ในธรรมชาติ เพื่อตอบคำถามว่าทำไมสิ่งนั้นจึงเป็นอย่างนั้น เช่น ทำไมจระเข้ถึงไม่มีลิ้น เป็นต้น
6. เทวปกรณัม เป็นเรื่องทีอธิบายถึงกำเนิดของจักรวาลปรากฏการณ์ในธรรมชาติ
เช่น เรื่องเมฆลากับรามสูร เป็นต้น มักเป็นเรื่องของเทพหรือกึ่งคนกึ่งเทพ แสดงถึงความเชื่อทาง
ศาสนา
7. นิทานสัตว์ ตัวเอกของเรื่องเป็นสัตว์โดยทั่วไป มักแสดงถึงความฉลาด
ความโง่เขลา หรือความเจ้าเล่ห์ของสัตว์
8. นิทานมุขตลก เป็นเรื่องขนาดสั้น ตัวละครอาจเป็นมนุษย์หรือสัตว์ จุดสำคัญของ
เรื่องอยู่ที่ความไม่น่าเป็นไปได้ต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความตลกขบขัน
9. นิทานศาสนา เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา แต่ไม่ใช่เทวปกรณัมมักจะอ้างถึง
ศาสดาและสาวกในศาสนา ซึ่งไม่มีปรากฏในคัมภีร์ นิทานเหล่านี้ตามทฤษฎีของผู้เล่าถือว่าเป็น
เป็นเรื่องจริง
10. นิทานเรื่องผี เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับผีในลักษณะต่าง ๆ
11. นิทานเข้าแบบ เป็นนิทานที่มีแบบพิเศษ เช่น นิทานลูกโซ่ นิทานไม่รู้จบ
 เป็นต้น

วิเชียร ณ นคร (2531 : 42 – 43) ได้แบ่งประเภทของนิทานได้ 12 ประเภท ดังนี้

1. เทพนิยาย (Myth) หมายถึง นิทานที่ว่าด้วยเรื่องเทพเป็นส่วนใหญ่ มีเทพเป็นตัวละครหลัก เนื้อเรื่องมักเป็นอิทธิปาฏิหาริย์ของเทพยดา เทพเจ้า เทพธิดา และนางฟ้า หรือเป็นเรื่องปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่เทพสร้างหรือกำหนด หรือมีส่วนเกี่ยวข้องก็ได้ ปรากฏการณ์นี้อยู่เหนืออำนาจบุคคลทั่วไปจะกระทำได้ จึงเป็นเรื่องเกินความจริง

2. นิทานปรัมปรา (Fairy Tale) หมายถึง นิทานรุ่นเก่าแก่ที่แสดงพฤติกรรมของตัวละครว่าเกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติ สะท้อนความเชื่อในสังคมยุคโบราณ เช่น ความเชื่อเรื่องเทพ ความเชื่อเรื่องมนุษย์ เรื่องไสยศาสตร์ และเรื่องสัตว์ เป็นต้น โครงเรื่องอาจประกอบด้วยสารัตถะ เนื้อเรื่องแม้จะบ่งบอกแหล่งกำเนิดและฉาก แต่ไม่สามารถบ่งชี้ได้ชัดเจนว่า ณ ที่ใดและอยู่ในช่วงเวลาใด

3. นิทานตำนาน (Chronicle Tale) หมายถึง นิทานซึ่งแสดงกิจการอันมีแต่ปางหลัง เช่นเดียวกับนิทานปรัมปรา แต่มีลักษณะที่ปรุงแต่งมาจากเรื่องจริง ซึ่งสามารถสืบค้นหาแหล่งกำเนิด ฉาก และช่วงเวลาจริงในประวัติศาสตร์ได้ค่อนข้างชัดเจนกว่านิทานปรัมปรา

4. นิทานคติ (Fable Tale) หมายถึง นิทานที่เน้นคำสอนใจหรือสุภาษิตเป็นหลัก โดยมีตัวละครทั้งที่เป็นมนุษย์บ้าง สัตว์บ้าง หรือเทพบ้าง เป็นผู้ดำเนินเรื่อง เนื้อหาสอดแทรกข้อสอนใจผู้ฟัง ตลอดจนชี้แนะทางในการดำรงชีวิตที่ถูกทำนองคลองธรรมโดยวิธีบอกตรง ๆ ก็มี และบอกเป็นอุทาหรณ์ก็ดี ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้เรียกนิทานประเภทนี้ว่านิทานคติธรรมบ้าง นิทานสุภาษิตบ้าง และนิทานอุทาหรณ์บ้าง

5. นิทานชีวิต (Romantic Tale) หมายถึง นิทานที่บอกเล่าชีวิตของตัวละครซึ่งจำลองไปจากชีวิตจริงของผู้คนในสังคมใดสังคมหนึ่ง ตัวละครในนิทานประเภทนี้มีลักษณะเป็นสามัญชนมากกว่าท้าวพระยามหากษัตริย์หรือชนชั้นสูง บทบาทตัวละครมักย่ำถึงคุณสมบัติมนุษย์ความเป็นมนุษย์ปุถุชน และสะท้อนถึงทัศนคติ ค่านิยม ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตสามัญชนอย่างกว้างขวาง

6. นิทานวีรบุรุษ (Hero Tale) หมายถึง นิทานที่แสดงวีรกรรมของตัวละครเอก แสดงให้เห็นการต่อสู้ที่กล้าหาญ เด็ดเดี่ยว ซึ่งบางครั้งก็ซบซ้อนและยืดเยื้อแต่ก็สามารถเอาชนะปัญหาและอุปสรรคได้ นิทานประเภทนี้เข้าใจว่าน่าจะมีบุคคลและเค้าความจริงมาก่อน ต่อมาได้มีการแต่งเติมเข้าไปมาจนบางครั้งกลายเป็นเรื่องราวที่เกินความจริง

7. นิทานอธิบายเหตุผล (Explanatory Tale) หมายถึง นิทานที่มุ่งอธิบายความเป็นมาของปรากฏการณ์ธรรมชาติ เทพเจ้า คน สัตว์ พืช สถานที่ และถ้อยคำสำนวน เป็นนิทานเก่าแก่อีกประเภทหนึ่งที่มีอย่างแพร่หลาย

8. นิทานตลก (Jest Tale) หมายถึง นิทานที่มุ่งแสดงความขบขันเป็นสำคัญ บางครั้งอาจมีลักษณะหยาบ โหลนปนอยู่บ้าง โครงเรื่องไม่ซับซ้อนและเนื้อหาไม่ยาวนานนัก แก่นเรื่องอยู่ที่การใช้คำ ซึ่งบางเรื่องใช้คำที่มีความหมายสองแง่ การเล่าจึงเน้นอยู่ที่กลวิธีของผู้เล่าที่จะทำให้ผู้ฟังเกิดความขบขัน ควบคู่ไปกับความคมคายของถ้อยคำหรือเหตุผลของเรื่อง

9. นิทานสัตว์ (Animal Tale) หมายถึงนิทานที่มีตัวประกอบของเรื่องทั้งหมดเป็นสัตว์ แก่นเรื่องแสดงถึงความฉลาด อุบาย กลวิธีการแก้ปัญหาเป็นเรื่องหลักและอาจมีเรื่องคุณธรรมซึ่งสามารถใช้เป็นอุทาหรณ์ได้เป็นเรื่องเป็นราว

10. นิทานเข้าแบบ (Formula Tale) หมายถึงนิทานที่ผู้กรรเรื่อง โดยการสร้างรูปแบบพิเศษ แตกต่างไปจากนิทานประเภทอื่นเช่น ตั้งคำถามผู้ฟัง เล่าเรื่องต่อเนื่อง โดยไม่รู้จบหรือสืบเนื่องเนื้อเรื่องเป็นลูกโซ่ เป็นต้น สามารถแบ่งได้ 4 ประเภท คือ

10.1 นิทานไม่รู้จบ หมายถึง นิทานที่มีความยาวไม่จำกัด กล่าวคือ มีเรื่องเล่าต่อเนื่องไปโดยไม่มีจุดจบ จนกว่าผู้ฟังจะเบื่อหน่ายหรือร่ำราญจึงหยุดเล่า

10.2 นิทานไม่จบเรื่อง หมายถึง นิทานที่ผู้เล่าหยอกล้อให้เกิดความสนุกสนาน มักเริ่มต้นจากเรื่องที่น่าสนใจในท้องถิ่น ดำเนินการเล่าเรื่อง โดยการจบอย่างกะทันหัน โดยไม่มีผู้ใดคาดคิดมาก่อนว่าจะจบเช่นนี้

10.3 นิทานหลอกผู้ฟัง หมายถึงนิทานที่ผู้เล่ามีเจตนาให้ผู้ฟังเกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเล่านิทาน โดยตั้งคำถามให้ผู้ฟังร่วมตอบแต่มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือเมื่อเฉลยแล้วปรากฏว่า คำตอบนั้นเป็นคำตอบที่ขาดเหตุผลและน่าขำ

10.4 นิทานลูกโซ่ หมายถึง นิทานที่มีเรื่องเล่าไปอย่างเดียวแต่มีตัวละครหลายตัวและมีพฤติกรรมเกี่ยวข้งกันเป็นทอด ๆ พฤติกรรมนั้นบางที่อาจไม่สัมพันธ์กับตัวละครเดิม

11. นิทานปริศนา (Riddle Tale) หมายถึง นิทานที่มีเนื้อเรื่องหรือถ้อยคำผู้กรขึ้นเป็นเงื่อนงำให้แก่ ให้ทายหรือให้คิด เพื่อให้ผู้ฟังได้มีส่วนร่วมแสดงความรู้ความเห็นต่อนิทานที่ได้ฟังหรือได้อ่าน

12. นิทานภูติผี (Ghost Tale) หมายถึง นิทานที่มีตัวละครเป็นผีรวมอยู่ด้วยหรือมีภูติผีเป็นตัวดำเนินเรื่อง

บุญเกิด รัตนแสง (2533 : 99 – 100) แบ่งประเภทของนิทานออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. เรื่องเล่าประเภทเทพนิยาย จุดสำคัญของเรื่องที่ตัวละคร มีความพิเศษกว่าคนธรรมดา เช่น มีอาวุธพิเศษ มีอิทธิฤทธิ์เดินฟ้าอากาศได้หรือล่องหนหายตัว หรือเนรมิตแปลงกายตามที่ต้องการได้

2. เรื่องอิงชีวิตจริง หรือที่เรียกว่า นิทานชีวิต มีการดำเนินเรื่องตามชีวิตจริง ซึ่งให้เห็นสถานภาพของบุคคลแต่ละฐานันครย่อมแตกต่างกัน รวบรวมลักษณะชีวิตจริงในยุคสมัยนั้นเอาไว้อย่างครบถ้วนทุกลักษณะ

3. เรื่องเล่าอธิบายเหตุ บอกสาเหตุปรากฏการณ์ธรรมชาติที่พบเห็น เสมอ ๆ เช่น หัวหมูทำไมคู่กับนา ทำไมหอยจึงนำมาใช้ในงานมงคล

4. เรื่องเล่าประเภทศาสนุปกรณ์ เป็นนิทานคติธรรมได้เค้าเรื่องมาจากนิทานชาดก ในพุทธศาสนา

ประมวล พิมพ์เสน (2550 : 12-15) ได้แบ่งประเภทนิทานพื้นบ้านไว้ ดังนี้

1. นิทานคติธรรม ส่วนใหญ่จะเกิดจากลัทธิความเชื่อและเกิดจากศาสนา จะมีอยู่บ้างที่ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้รู้ในหมู่บ้านแต่งขึ้นมา เพื่อเป็นคติเตือนใจ เป็นนิทานที่แฝงไว้ด้วยแนวคิดหลักการ หลักธรรมะ ผู้ฟังสามารถแยกแยะสรุปรวบรวมย่อออกมาเป็นคติสอนใจได้ นิทานของชาวอีสานส่วนใหญ่จะเป็นนิทานคำสอน โดยยึดหลักธรรมจากพระพุทธศาสนา

2. นิทานตำนาน เป็นนิทานที่แสดงตำนานประวัติความเป็นมาของสรรพสิ่งต่าง ๆ เป็นการแต่งขึ้นมาเพื่ออธิบายหรือเพื่อหาข้อยุติธรรม ข้อสงสัยต่าง ๆ ในสังคมโลก เช่น กูเข่า ท้องฟ้า ดวงดาวต่าง ๆ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจะอย่างไรก็ตามนิทานตำนานก็ยังให้ประโยชน์ทั้งด้านแง่คิดและความสนุกสนาน บางครั้งอาจทำให้เกิดความภูมิใจในท้องถิ่นของตนเองอีกด้วย

3. นิทานเจ้าปัญญา นิทานประเภทนี้จะยังคงเหลืออยู่มากกว่าสองพวกที่กล่าวมา เพราะสามารถเพิ่มพูนความรู้แก่ผู้ฟังได้เป็นอย่างดี วรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่ตัวเอกจะอับลักษณ์ และปัญญาเฉียบแหลม แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างไม่คาดหมาย นิทานเจ้าปัญญา มีทั้งข้อดีและข้อเสียข้อดี คือ แสดงภูมิปัญญาให้เด็กได้ทราบ และให้ความสนุกสนาน ข้อเสีย คือ หากปัญญาที่แสดงออกมานั้นเป็นตัวอย่างที่ไม่ดี เด็กจะเลียนแบบทำให้เกิดผลเสีย การเล่าจึงต้องบอกผู้ฟังให้ทราบก่อนว่า เรื่องไม่ดีหรือเหมาะสมเพียงใด

4. นิทานมุขตลก นิทานตลก นอกจากเรื่องจะตลกขบขันแล้ว คนเล่าต้องมีบุคลิกตลกด้วย เรื่องเดียวกัน คนหนึ่งเล่าอาจจะไม่ขัน แต่พออีกคนหนึ่งเล่ากลับขบขันสนุกสนาน การเล่านิทานประเภทนี้ต้องรู้จักปรับเอาเหตุการณ์ปัจจุบันมาช่วย ต้องรู้จักปรับปรุงเรื่องราวหรือเนื้อหาให้เหมาะสมกับผู้ฟัง

5. นิทานเบ็ดเตล็ด เป็นนิทานเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่จัดอยู่ในพวกใดที่กล่าวมาส่วนมาก จะไม่ค่อยยืดเยื้อนัก เหมาะที่จะเล่าในช่วงเวลาน้อย หรือผู้ฟังเป็นเด็กอนุบาล หรือประถม ซึ่ง

เปิดเรื่องขึ้นมาเป็นที่ตื่นตื้นน่าสนใจ ตัวละครน้อย เหตุการณ์น้อย ไม่สลับซับซ้อน ภาษาฟังง่าย ไม่มีสำนวนที่จะต้องมาแปลให้ยุ่งยาก

6. นิทานขำขัน คล้ายกับนิทานมุขตลก จะต่างกันก็แต่ว่านิทานมุขตลกจะเป็นเรื่องยาว มีมุขตลกและตัวละครมากกว่า มีเหตุการณ์หลายเหตุการณ์เกี่ยวพันกันไป นิทานขำขันจะเป็นการเล่าเหตุการณ์ เล่าเรื่องสั้น ๆ แต่ขำ ส่วนมากจะเป็นการเล่าผู้กันฟังในสังคมที่มีความสนิทสนมกันเป็นพิเศษ บางครั้งอาจเป็นเรื่องตลกโปกฮา ไม่มีอะไรเป็นกฎเป็นเกณฑ์ที่แน่นอน
สุกัญญา ภัทรราชย์ (2532 : 12-18) ได้แบ่งประเภทนิทานตามลักษณะเนื้อหาและรูปแบบของนิทาน ซึ่งดัดแปลงมาจากการแบ่งตามแนวสากล ดังนี้

1. เทวด้านาน หมายถึง นิทานอธิบายกำเนิดของจักรวาล กำเนิดมนุษย์และสัตว์ โครงสร้างความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ว่าอยู่ในลักษณะใด มีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างไร และมีกฎเกณฑ์อะไรที่ควบคุมกลุ่มของตน นิทานรูปแบบนี้มักจะกล่าวถึงผลของการละเมิดกฎเกณฑ์ซึ่งก่อให้เกิดโทษต่อกลุ่ม เช่น เรื่อง พระมณูกับน้ำท่วมโลก เป็นต้น

2. นิทานศาสนา หมายถึง เรื่องเล่าที่เกี่ยวกับศาสนาที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง นิทานศาสนาของไทยจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์และบุคคลสำคัญในศาสนา สมัยพุทธกาล เช่น องคุลิมาร นางวิสาขา เป็นต้น

3. นิทานคติ หมายถึง นิทานที่เน้นการสั่งสอน โดยผู้เล่ามักจะเน้นแนวคิดที่ต้องการสอนไว้ในตอนท้ายเรื่อง นิทานคติของไทยส่วนใหญ่ได้อิทธิพลแนวคิดกฎแห่งกรรมจากพระพุทธศาสนา จึงเน้นคติ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เช่น เรื่อง ทุกขโคตทุกขถานัง เป็นต้น

4. นิทานชีวิต หมายถึง เรื่องเล่าที่มีลักษณะเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นจริง ระบุสถานที่และเวลาได้แน่นอน มีขนาดค่อนข้างยาว แนวคิดส่วนใหญ่เป็นเรื่องของความรัก การต่อสู้และการผจญภัย ศัตรูของตัวเอง คือ มนุษย์ด้วยกันเอง ซึ่งตัวเองต้องใช้ความอดทน อดกลั้น และความฉลาดในการแก้ปัญหา เช่น เรื่อง ไกรทอง เรื่อง ขุนช้างขุนแผน เป็นต้น

5. นิทานมหัศจรรย์หรือเทพนิยาย เป็นนิทานขนาดยาวที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของวิเศษอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ตัวละครมักเป็นกษัตริย์หรือเจ้าชาย เจ้าหญิง ตัวร้ายมักเป็นยักษ์ ฉากในเรื่องจะเป็นฉากในดินแดนสมมติหรือแดนในฝัน แก่นของเรื่องมักเป็นเรื่องของความรัก และการพลัดพราก การผจญภัย เช่น เรื่อง พระสุธน ปลาบู่ทอง เป็นต้น

6. นิทานประจาดิน คือ เรื่อง เกี่ยวกับขนบธรรมเนียม ประเพณี และบุคคลในท้องถิ่น ซึ่งชาวท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง เช่น นิทานเรื่องพญาหง-พญาพาน เป็นเรื่องลูกมาพ่อด้วยความไม่รู้ ได้ไถ่บาปด้วยการสร้างพระปฐมเจดีย์ และนิทานเรื่องตามองถ่าย เป็นต้น

7. นิทานอธิบายเหตุ คือ นิทานขนาดสั้นที่อธิบายที่มาของสรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งคนพืช สัตว์ สิ่งของ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ พิธีกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ โครงเรื่องของนิทานรูปแบบนี้ มักมีคำถามขึ้นต้นว่าอะไรเป็นอย่างไร ทำไมต้องเป็นอย่างนั้น ส่วนการเล่าก็จะเป็นการตอบคำถามนั้น ๆ เช่น นิทานเรื่องทำไมคนจึงมีอายุยืนกว่าสัตว์ เป็นต้น

8. นิทานสัตว์ คือ นิทานที่มีสัตว์เป็นตัวละคร เป็นนิทานสั้น ๆ ที่แสดงนิสัยและพฤติกรรมของสัตว์ มักเป็นเรื่องของสัตว์ฉลาดกับสัตว์โง่ ชิงไหวชิงพริบกัน เช่น กระจ่างกับเต่า เป็นต้น

9. นิทานผี คือ เรื่องที่เล่าเกี่ยวกับผีและสิ่งลึกลับต่าง ๆ เช่น นิทานเรื่องแม่นาคพระโขนง นิทานเรื่องเสื้อสมิง นิทานเรื่องผีปอบ เป็นต้น

10. นิทานตลก คือ เรื่องเล่าที่มุ่งความขบขัน มีทั้งมุขตลกขบขันและมุขตลกหยาบโหลน มุขตลกขบขันนั้น ความขบขันอยู่ที่ความไม่น่าจะเป็นไปได้ของพฤติกรรมหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น เรื่องเกี่ยวกับความฉลาด ความโง่ ความเป็น กลตวง เรื่องไม้ หรือขันพฤติกรรมที่เกิดจากความผิดปกติของร่างกาย เช่น นิทานเกี่ยวกับคนตาบอด หูหนวก ขาด้าน เป็นต้น

11. นิทานเข้าแบบ คือ นิทานมีแบบสร้างพิเศษเฉพาะตัว ในการเล่าทุกครั้งจะต้องเล่าด้วยประโยคหรือแบบสร้างเดิม นิทานเข้าแบบที่รู้จักกันโดยทั่วไป คือ เรื่อง ยายกะตาดปลุกกล้วยปลุกงาให้หลานเฝ้า ซึ่งเป็นการเล่าประโยคเดิมซ้ำ ๆ ต่อเนื่องเป็นเหตุการณ์ไปจนจบเรื่อง

จากประเภทนิทานพื้นบ้านที่กล่าวมา สรุปได้ว่า การจำแนกประเภทนิทานพื้นบ้านของนักวิชาการมีการจำแนกเป็นหลายลักษณะ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการใช้เกณฑ์อะไรในการจำแนกนิทานพื้นบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ ที่นำมาใช้ในการศึกษาซึ่งในการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ใช้พื้นที่อำเภอโกสุมพิสัย เป็นแหล่งเก็บข้อมูลเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้าน ซึ่งมีประเภทของนิทานที่หลากหลายซึ่งจะได้นำเสนอในลำดับต่อไป

4. คุณค่านิทานพื้นบ้าน

คุณค่าของนิทานพื้นบ้านเป็นสิ่งที่บ่งบอกสิ่งที่จะได้รับจากนิทานพื้นบ้านนั้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต เป็นแนวทางที่ถูกต้องตามหลักการ มีนักวิชาการได้กล่าวถึงหลายท่าน ดังนี้

พรศักดิ์ พรหมแก้ว (2529 : 176) ได้กล่าวถึงคุณค่านิทานพื้นบ้านไว้ 6 ประการดังนี้

1. คุณค่าทางปัญญา นิทานพื้นบ้านช่วยฝึกฝนและเสริมสร้างปัญญาแก่ผู้เล่าผู้ฟังและผู้ศึกษา

2. คุณค่าทางการสำราญอารมณ์ นิทานเป็นเรื่องราวที่มีตัวละคร แสดงพฤติกรรมหรือความเป็นมาและเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังอยากรู้อยากติดตาม

3. คุณค่าทางสังคมสัมพันธ์ การเล่านิทานทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันก่อให้เกิดความสนิทสนมมีกัณ ุณ รักความเข้าใจกันมากขึ้น

4. คุณค่าทางการศึกษาศัพท์ ทำให้มีความรู้คำศัพท์ในท้องถิ่นต่าง ๆ อย่างมากมาย

5. คุณค่าในการปลูกฝังค่านิยม จริยธรรมและความเชื่อทำให้ทราบถึงแนวคิดพื้นฐานของสังคมดั้งเดิมได้เป็นอย่างดี

6. คุณค่าทางการศึกษาสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งสอดแทรกในนิทานพื้นบ้าน โดยจะสะท้อนเป็นกระจกเงาถึงสภาพความเป็นอยู่ได้อย่างดียิ่ง

บุญส่ง ครูศรี (2537 : 2) กล่าวถึงคุณค่าของนิทานพื้นบ้านดังนี้ นิทานพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นจะมีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศ ความคิดหรือภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น แต่ยังคงมีลักษณะร่วมอันเป็นคุณค่าของนิทานพื้นบ้าน สรุปได้ ดังนี้

1. ให้ความบันเทิงเริงรมย์ เพราะเนื้อเรื่องของนิทานส่วนใหญ่เป็นเรื่องเบาสมอง นอกจากนี้ยังมีเกร็ดความรู้ หรือคติธรรมแฝงไว้ด้วย

2. สะท้อนภาพสังคม และวัฒนธรรม นิทานพื้นบ้านเป็นเรื่องราวที่บุคคลในท้องถิ่นต่าง ๆ แต่งขึ้น และเล่าสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน เป็นที่รวมเรื่องราวที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตตามประเพณีของกลุ่มชน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรม ศิลธรรม ความเชื่อ ความต้องการ แนวคิด และจริยธรรม

3. ให้ความรู้ด้านสำนวน ศัพท์ ภาษา นิทานพื้นบ้านเล่าเป็นภาษาพื้นบ้านทำให้ผู้ฟังได้ความรู้เกี่ยวกับศัพท์ สำนวน ภาษาพื้นบ้านของแต่ละท้องถิ่น การศึกษานิทานพื้นบ้านจึงเป็นการอนุรักษ์ภาษาพื้นบ้าน ไปในตัวด้วย

4. สอนธรรมจริยาให้ปฏิบัติ หากพิจารณาให้ละเอียดลึกซึ้งจะพบว่าในเนื้อหาของนิทานส่วนใหญ่จะสร้างเสริมปัญญา ความฉลาดรอบรู้ แฝงคติ ข้อคิด ข้อปฏิบัติอันดีงาม ความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาอันเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

5. สืบทอดวัฒนธรรมให้ยั่งยืน การเล่าหรือการจดบันทึกนิทานพื้นบ้าน สามารถปลูกฝังและถ่ายทอดความคิด ความเชื่อตลอดจนประเพณีและวัฒนธรรมของคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้ เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมประจำ ถิ่นสืบทอดต่อกันไปตราบนานเท่านาน

6. ก่อให้เกิดผลด้านอื่น ๆ อีกมากมาย นิทานพื้นบ้านเป็นที่มาของวรรณคดี บทร้อง และการแสดงศิลปะในแขนงต่าง ๆ นอกจากนี้ครูยังสามารถนำ นิทานพื้นบ้าน ไปประกอบการเรียนการสอนในบทเรียนได้อีกด้วย

วิเชียร เกษประทุม (2536 : 9 - 10) ได้กล่าวถึงคุณค่าของนิทานพื้นฐานไว้ 5 ประการ ดังนี้ คือ

1. นิทานให้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน เป็นการผ่อนคลายความเครียดในขณะที่ทำงาน หรือหลังจากที่ได้ทำงานหนักมาระยะหนึ่ง การเล่านิทานของไทยอาจจะเล่าสู่กันฟัง ในครอบครัว เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย หรือ พ่อแม่ เล่าให้ลูกหลานฟังยามว่างหรือยามก่อนนอน หรือเล่าในขณะที่ทุกคนได้มารวมกลุ่มกันประกอบกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเวลานาน ๆ เป็นต้น ขณะทำงานร่วมกันอาจเป็นการเกี่ยวข้าว ดำนา จัดดอกไม้ ฯลฯ บางครั้งก็เล่ากันขณะหยุดพักกินข้าว หรือหยุดพักหลังจากที่ประกอบภารกิจร่วมกันในสังคม

2. นิทานช่วยกระชับความสัมพันธ์ในครอบครัว จากการได้ฟังนิทานมีส่วนช่วยให้เกิดความสนิทสนมกัน จากการจัดกิจกรรมสำหรับกลุ่มสัมพันธ์ในปัจจุบัน บางครั้งจะมีการแทรกการเล่านิทานด้วย

3. นิทานให้การศึกษาและเสริมสร้างจินตนาการ ช่วยให้ได้เรียนรู้ของชีวิตมากขึ้น สามารถอดทนและพยายามหาทางเอาชนะเมื่อต้องเผชิญปัญหาหรืออุปสรรคในชีวิตจริง

4. นิทานให้ข้อคิดและคติเตือนใจเป็นการช่วยปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ ที่สังคมพึงประสงค์แก่ผู้ฟังนิทานจึงเปรียบเสมือนเครื่องมือปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมที่เป็นบรรทัดฐานของสังคม โดยเฉพาะนิทานคติจะให้ข้อคิด เป็นการช่วยปลูกฝังคุณธรรมในแง่ใดแง่หนึ่งเป็นการช่วยปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ ที่สังคมพึงประสงค์แก่ผู้ฟัง เช่น ให้ซื่อสัตย์ ให้เชื่อฟังผู้ใหญ่ ให้พูดจาไพเราะอ่อนหวาน ให้ขยันขันแข็งและมีความเอื้อเฟื้อต่อแม่ เป็นต้น

5. นิทานช่วยสะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมในอดีตในหลาย ๆ ด้าน เช่น ลักษณะของสังคม วิถีของประชาชนในสังคม ประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ เป็นต้น

วรรณิ ศิริสุนทร (2530 : 23) อธิบายถึงคุณค่าของนิทาน “นิทานเป็นสิ่งที่เติมความต้องการขั้นพื้นฐานของสังคมหรือความต้องการส่วนตัวของมนุษย์ให้เต็มเต็ม ได้แก่ความอยากรู้อยากเห็นเรื่องราวในอดีต อธิบายการเกิดหรือจุดเริ่มต้นของสิ่งต่าง ๆ เพื่อความบันเทิงและยังเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวในอดีตของวีรบุรุษคนสำคัญ”

เอกรินทร์ สุนทรพงศ์ (2528 : 10-13) กล่าวถึงคุณค่านิทานไว้ 2 ลักษณะ คือ คุณค่าต่อสังคม และคุณค่าต่อตนเอง ดังนี้

1. คุณค่าของนิทานที่มีต่อสังคม นิทานในฐานะที่เป็นสิ่งบันเทิงใจของสังคมสะท้อนสภาพของสังคมในแง่มุมต่อไปนี้ คือ

1.1 แสดงถึงพัฒนาการทางความคิดของมนุษย์ ที่มีต่อปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น นิทานอธิบายเหตุผล อธิบายความใคร่รู้ของชาวบ้าน แสดงถึงพัฒนาการทางสังคม และ

วัฒนธรรม ความสงสัยในสภาพแวดล้อมที่สามารถให้คุณและโทษแก่มนุษย์ เช่น ฝน น้ำ นิทาน อธิบายเหตุอีกประการหนึ่ง เป็นเครื่องบันทึกความพยายามที่จะแสวงหาความรู้ในเรื่องธรรมชาติศึกษา เช่น การตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับสัตว์ต่าง ๆ ตลอดจนการสังเกตสิ่งแวดล้อมว่าทำไมจึงเกิดจันทรคติ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ทำไมพืช สัตว์ ชนิดนั้น จึงมีลักษณะ เฉพาะและอุปนิสัยเช่นนั้น

1.2 ฉายให้เห็นค่านิยมของสังคมที่เป็นเจ้าของนิทาน ในเรื่องต่อไปนี้

1.2.1 ยกย่องผู้มีปัญญาหรือผู้มีความรู้ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในคติโลกหรือคติธรรมแม้แต่ผู้ที่มีความรู้ทางไสยศาสตร์ ก็จะได้รับยกย่อง ชาวบ้านจะเชื่อฟังคำแนะนำของผู้ที่มีความรู้เมื่อเกิดปัญหาต่าง ๆ นิทานชาวบ้านหลายเรื่องสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ที่มีปัญญาเท่านั้นที่จะปกครองคนอื่นได้

1.2.2 ยกย่องผู้ที่ยขยันในการทำงาน ความขยันเป็นจริยธรรมประการหนึ่ง แม้กระทั่งบิดามารดาก็จะตั้งข้อรังเกียจบุตรของตนหากเกียจคร้าน

1.2.3 นับถือพุทธศาสนา ชาวบ้านที่มีความผูกพันกับวัดและพระสงฆ์มาก ยึดถือสถาบันสงฆ์เป็นที่พึ่งทางใจ อิทธิพลทางศาสนาในนิทานพื้นบ้านปรากฏอยู่ 2 ลักษณะ ประการแรกการนำเอาคติหรือปรัชญาทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ศิลธรรมจะเป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจมนุษย์และสัตว์ให้ประพฤติในทางที่ชอบที่ควร รู้สึกผิดชอบชั่วดีในมุมกลับนิทานชาวบ้านหลายเรื่อง ได้แสดงแนวคิดที่เป็นขบถต่อสถาบันสงฆ์ แสดงถึงความต้องการของชาวบ้านที่ปรารถนาให้สงฆ์ปฏิรูปตนเองให้เหมาะสมกับความเป็นสมณเพศ ความประพฤติปฏิบัติที่คิดว่าไม่ถูกไม่ควร จึงถูกนำมาล้อเลียนมากมาย

1.2.4 เชื่อถือการอธิษฐานและการเสี่ยงทาย เช่น การเสี่ยงทายว่าใครเป็นลูกคน มีข้อสังเกตว่า การอธิษฐานมักจะเอาสิ่งจะเป็นที่ตั้งจึงจะประสบความสำเร็จ

1.2.5 ยึดมั่นในความกตัญญูผู้ที่ยึดมั่นในความกตัญญูจะประสบความสำเร็จในชีวิต นิทานหลายเรื่องได้ปลูกฝังว่าบุตรธิดาต้องไม่โกรธตอบบิดามารดา และควรเป็นฝ่ายเสียสละความสุขเพื่อความพอใจของท่าน

1.2.6 ยกย่องความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่รังเกียจคนเอารัดเอาเปรียบคนอื่น

1.2.7 มีความเชื่อในเรื่องศาสนาหรือโชคชะตา นิทานชาวบ้านหลายเรื่องได้ฉายโลกทัศน์ว่าคนชั่วก็เจอ คนที่ไม่ดี เช่น ชอบโกหกก็อาจประสบ โชคดีมีชีวิตที่สูงส่ง ร่ำรวยมีอำนาจเพราะวาสนาส่งหรือเพราะชะตาชีวิตกำหนดให้เป็นผู้โชคดี

1.3 แสดงถึงวัฒนธรรมทางภาษาของชาวบ้าน นิทานชาวบ้านเป็นเพียงเรื่องเล่าธรรมดาที่มีไช้ร้อยกรอง หลายเรื่องที่ใช้ภาษาได้อย่างงดงาม ด้วยการเปรียบเทียบและแฝงปรัชญาไว้ในคำพูด

1.4 แสดงภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เราจะศึกษาการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ได้จากนิทานหลายแง่มุม เช่น ระบบครอบครัว การเลือกคู่ครอง การกินอยู่ การทำมาหากิน หรือการประกอบอาชีพ ไปจนถึงเรื่องเพศ วิธีชีวิตที่ปรากฏในนิทานชาวบ้าน สามารถสรุปได้ว่าเป็นชีวิตที่อยู่อย่างเรียบง่าย ตามแบบสังคม กสิกรรมที่มีจารีตประเพณีเป็นหลักยึดถือในการดำรงชีวิต

1.5 นิทานมีส่วนช่วยจัดระเบียบให้แก่สังคม อาจจำแนกได้ 2 ประเภท คือ นิทานวางพื้นฐานทางจริยธรรมให้แก่ชาวบ้าน และนิทานที่แหวกจากจารีตประเพณี

2. คุณค่าของนิทานที่มีต่อตนเอง คุณค่าของนิทานที่มีต่อผู้เล่าและผู้ฟังก็คือนิทานเป็นมหรสพเป็นความบันเทิงใจของชาวบ้านที่ห่างไกลจากวัฒนธรรมสมัยใหม่ เช่น วิทยุโทรทัศน์ ภาพยนตร์ เมื่อชาวบ้านมาชุมนุมกัน จึงมีการเล่านิทานสู่กันฟัง ความเพลิดเพลินที่เกิดขึ้นตามเนื้อเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์หรืออารมณ์ขัน ตลอดจนคติธรรมเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้ทั้งผู้เล่าและผู้ฟังจดจำนิทานแห่งหมู่บ้านของตนได้เป็นอย่างดี ต่อการเล่านิทาน ได้พัฒนาเป็นการอ่านหนังสือ การวาดสรภัญญะ การขับลำนำที่เรียกว่าหมอลำมาจนถึงทุกวันนี้ และนิทานหลายเรื่องได้เป็นบ่อเกิดของวรรณกรรมลายลักษณ์

โดยสรุป คุณค่าของนิทานพื้นบ้านจะต้องพิจารณากันหลายด้าน ทั้งความสนุกสนาน การสร้างจินตนาการ ให้ข้อคิดคติเตือนใจในหลาย ๆ ด้าน ตลอดจนการสะท้อนภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในยุคสมัยที่ผ่านมา นอกจากนี้ยังต้องพิจารณาถึงคุณค่าทางด้านการสอนคุณธรรม จริยธรรมไปในตัวด้วย ดังนั้น การนำ นิทานพื้นบ้านมาสอนคุณธรรมจริยธรรมจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่น่าจะได้ผลมากขึ้น ประกอบกับนิทานเป็นเรื่องที่เด็กสนใจและต้องการที่จะฟัง และอ่าน จึงเป็นการสอนจริยธรรมที่ไม่ต้องมีการบังคับเด็ก ซึ่งเด็กจะได้เรียนรู้จากตัวละครในเรื่องโดยไม่รู้ตัว

จากการศึกษานิทานพื้นบ้านอำเภอโกสุมพิสัยดังกล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดการแบ่งประเภทนิทานพื้นบ้านของ กิ่งแก้ว อัครถาวร, กุหลาบ มัลลิกะมาส, วิเชียร ฌ นคร และ ประคอง นิมมานเหมินทร์ โดยแบ่งประเภทนิทานพื้นบ้านที่รวบรวมได้ในอำเภอโกสุมพิสัย ทั้งหมด 70 เรื่อง ออกเป็น 8 ประเภท

บริบทเกี่ยวกับอำเภอโกสุมพิสัย

อำเภอโกสุมพิสัยเป็นอำเภอหนึ่งในหลาย ๆ อำเภอ ของจังหวัดมหาสารคาม และเป็นอำเภอที่เรียกได้ว่าเป็นศูนย์กลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นอำเภอที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมที่สำคัญ ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาของอำเภอโกสุมพิสัย

ตามบันทึกพงศาวดารหัวเมืองอีสานในส่วนที่เกี่ยวกับอำเภอโกสุมพิสัยซึ่งคณะกรรมการเมืองโกสุมพิสัยทำส่งไปถวายกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างประเทศองค์รัชการมณฑลลาวท้าว เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2439 มีความว่า โกสุมพิสัยนี้แต่ก่อนชื่อ “บ้านดงวังท่า” ไม่มีคำว่าหอขวางเติมท้ายต่อมาจึงได้นามว่า “บ้านวังท่าหอขวาง” สันนิษฐานว่าเคยเป็นชุมชนหรือเมืองแห่งหนึ่งนานมาแล้ว โดยสันนิษฐานจากลักษณะศิลปะของพระพุทธรูปที่พบ คาดว่าจะมีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในราว พ.ศ. 1300-1700 ในสมัยขอมเรืองอำนาจ สมัยเดียวกับปราสาทหินพิมาย เขาพระวิหาร และคูต่าง ๆ ที่อยู่ทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ต่อมาถูกปล่อยให้รกร้างไปประมาณ 200 ปีจนเกิดป่าดงพงทึบ มี ช้าง เสือ หมี กลาง ละมั่ง ลิง และสัตว์ต่าง ๆ อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก

ส่วนคำว่า “หอขวาง” นั้น มีที่มาคือ ในปี พ.ศ. 2413 มีนายพราน 2 คน คนหนึ่งชื่อพรานหมา อีกคนหนึ่งชื่อพรานบัว ร่วมกับพรรคพวกอีก 10 คน เป็นชาวบ้านโนนเมือง (เป็นหมู่บ้านเก่าแก่อีกแห่งหนึ่ง ปัจจุบันขึ้นกับตำบลแพง อำเภอโกสุมพิสัย ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของเมืองขอนแก่นในปัจจุบัน) (สุพจน์ รัตนศาสตร์. 2525 : 16)

พรานหมา พรานบัว และพวกพากันไปหาขิงเนื้อ แต่ก็หาได้พบเนื้อไม่ จนล่วงเข้ามาในเขตพัทลุงด้านตะวันตก (อยู่ด้านข้างวัดกลางโกสุมในปัจจุบัน) ต่างก็รู้สึกอ่อนเพลียไปตาม ๆ กัน จึงหยุดพักนอนในที่แห่งนั้น ในคืนนั้นพรานคนหนึ่งฝันว่ามีบุรุษหนึ่งร่างกายกำยำ สูงใหญ่ท่าทางครุร้ายน่ากลัว ถือตะบองมาขู่ว่า “พวกสูมาทำไม กูจะตีเสียให้ตายเดี๋ยวนี้” พรานเกิดความหวาดกลัวตัวสั่น ได้แต่วิ่งอ่อนวอนร้องขอชีวิตไว้ บุรุษนั้นจึงสั่งว่า “ถ้าพวกสูอยากได้เนื้อจงพากันมากราบไหว้ทำสักการบูชา กับปลุกหอเพียงตาขวางตะวันให้กู ถ้าไม่ทำเช่นนั้น กูจะตามไปฆ่าเสียให้ตาย และพวกสูจะไม่ได้เนื้อแม้สักตัวเดียว” พรานคนนั้นตกใจตื่นขึ้น ก็ได้เล่าความฝันให้พรรคพวกฟัง จึงตกลงกันว่าจะปลุกหอได้ตามที่ใ้ฝันนั้น ครั้นรุ่งเช้าจึงช่วยกัน ปลุกหอมหัศจรรย์ (ศาลเจ้า) ซึ่งมีลักษณะทอดยาวจากทิศเหนือมาทิศใต้ซึ่งเรียกว่า “ขวางตะวัน” (หอขวาง) แล้วพากันหาดอกไม้มาบูชาและกราบไหว้ อธิษฐานขอให้ล่าเนื้อได้ตามประสงค์ แล้วก็ออกหาเนื้อตามป่าแถบนั้น ก็ไปพบหมาป่าตัวหนึ่งกำลังขุดคุ้ยหาอาหารอยู่ริมฝั่งน้ำห่างจากที่พักประมาณ 1 เส้น พรานก็เลยยิงถูกกลางลำตัวพอดี แต่หมาป่าไม่ตายคาที่ พวกพรานจึงไล่ตามหมาป่าไปพบโบสถ์ร้างหลังหนึ่ง (คือสถานที่ประดิษฐานองค์หลวงพ่อมิ่งเมืองในปัจจุบัน) เห็นมีรอยเลือดติดอยู่ฝาผนัง จึงตามรอยเลือดไปจนพบหมาป่าอนตายพิงผนังโบสถ์ร้างนั้น (คือโบสถ์ร้างวัดใต้โกสุม) พวกพรานจึงพากันหามหมาป่ากลับถิ่นฐานของตน (ชวน ศรสงคราม. 2516 : 97 – 98)

ส่วนความเป็นมาของบรรพบุรุษชาวโกสุมพิสัยนั้น มีพงศาวดารกล่าวไว้ว่าบรรพบุรุษเป็นชาวกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) ซึ่งได้อพยพกระจัดกระจายลงมาอยู่ในดินแดนภาคอีสานทุกวันนี้ โดยมาแสวงหาที่ทำกินอันเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมแก่จริตนิสัยของตน พวกไหนเห็นว่าสถานที่ใดเป็นที่เหมาะสม คือมีที่ดินทำกิน มีน้ำมีปลา และมีพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ก็รวมกันตั้งบ้านตั้งเมืองขึ้นในสถานที่แห่งนั้น

เมื่อปี พ.ศ. 2424 พระเจริญราชเดช เจ้าเมืองมหาสารคาม ได้ขอตั้งเมืองใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งบ้านดงวังท่าหอขวาง เป็นเมืองโกสุมพิสัย ให้ท้าวสุริโย (เสื่อ) เป็นพระสุนทรพิพิธ เป็นเจ้าเมือง ขึ้นกับเมืองมหาสารคาม สำหรับชื่อโกสุมพิสัยตามพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานกล่าวไว้ว่า พระเจริญราชเดช เจ้าเมืองมหาสารคาม ได้แต่งตั้งให้ท้าวสุริยวงษานำไปบอกพร้อมทั้งเครื่องราชบรรณาการลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โดยเครื่องราชบรรณาการบ้านดงวังท่าหอขวาง ใช้เงินทำเป็นรูปดอกมะค่าป่า เพราะดินนี้แต่ก่อน มีแต่ต้นมะค่าป่าเป็นส่วนมาก จึงพระราชนามเมืองว่า “โกสุมพิสัย” ซึ่งแปลว่า แดนหรือที่อยู่แห่งต้นมะค่าป่า (เดิม วิกาศย์พจนกิจ. 2530 : 221 – 222)

สำหรับต้นคำปามีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น โกสุม ดอกคำ สางคำ ลักษณะเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ เปลือกเกลี้ยงสีขาวนวล ใบมีสีเขียวเป็นมัน แต่ละก้านจะมีใบจับก้านละ 29 – 34 ใบ ถ้าต้นใหญ่มีอายุมาก โคนต้นจะมีสะเก็ดแห้งขรุขระ ใบจะมีขนาดเล็กกลวง ต้นคำที่กล่าวถึงพบเพียงแห่งเดียวในจังหวัดมหาสารคาม เป็นต้นไม้ในวรรณกรรมอีสาน และเป็นมงคลนามคู่มือเมืองโกสุมพิสัย คำว่า โกสุม ในภาษาบาลีแปลว่า ดอกคำ จัดเป็นต้นไม้หายากใกล้สูญพันธุ์ (กรมวิชาการ. 2546 : 34 - 35)

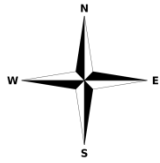
เมืองโกสุมพิสัย ได้นามเป็นเมืองและมีเจ้าเมืองปกครองมาตั้งแต่ พ.ศ. 2424 จนถึง พ.ศ. 2443 ทางราชการได้ยุบมณฑล และเมืองต่าง ๆ ลงเป็นอำเภอและตำบล เมืองโกสุมพิสัยจึงเปลี่ยนฐานะเป็นอำเภอตั้งแต่ พ.ศ. 2443 มาจนตราบเท่าทุกวันนี้ และอำเภอโกสุมพิสัย ยังได้ชื่อว่า เป็น “สะดืออีสาน” ซึ่งหมายถึง เป็นจุดกึ่งกลางของภาคอีสานอีกด้วย (กรมวิชาการ. 2546 : 36)

2. ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของอำเภอโกสุมพิสัยที่สำคัญ คือ การจัดงานเทศกาลฉลององค์หลวงพ่อมิ่งเมืองเป็นประจำทุกปี โดยถือเอาวันที่ 1-3 กุมภาพันธ์ของทุกปี เป็นวันงานหลวงพ่อมิ่งเมืองนั้น ชาวโกสุมพิสัยและชาวจังหวัดใกล้เคียง ถือว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ คู่บ้านคู่มือเมือง ควรแก่การเคารพสักการะเป็นอย่างสูง นอกจากนั้นจะมีการจัดงานช่วงเทศกาล

ตรุษสงกรานต์ จัด ณ บริเวณวนอุทยานโกสัมพี ซึ่งเป็นงานประเพณีประจำปี ในแต่ละปี จะมีนักท่องเที่ยวจากที่ต่าง ๆ ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมาเที่ยวชมเป็นจำนวนมาก และการจัดแข่งขันเรือยาวประเพณีประจำปีช่วงออกพรรษาในวันเดียวกัน ตอนกลางคืนจัดงาน ลอยกระทง ไหลเรือไฟ

3. ที่ตั้ง ขนาด และอาณาเขตอำเภอโกสุมพิสัย

ภาพที่ 1 แผนที่อำเภอ โกสุมพิสัย (แผนพัฒนาชุมชนอำเภอโกสุมพิสัย)

อำเภอโกสุมพิสัย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดมหาสารคาม อยู่ห่างจากจังหวัดมหาสารคาม 29 กิโลเมตร ตั้งอยู่บนเนินสูงหรือเรียกว่า “มอ” มีพื้นที่ 956.351 ตารางกิโลเมตร (527,719 ไร่) มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอเชียงยืน และอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม
 ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอกันทรวิชัย และอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
 ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดมหาสารคาม และอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น
 ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

4. สภาพภูมิประเทศ

4.1 สภาพพื้นที่ เป็นที่ราบสูง ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่มีภูเขาพื้นที่ป่าถูกทำลาย จนกลายเป็นป่าที่สภาพเสื่อมโทรม

4.2 แม่น้ำ มีแม่น้ำชี ซึ่งฝั่งซ้ายด้านทิศเหนืออยู่ในเขตชลประทานหนองหวาย สามารถทำนาได้ทั้งนาปีและนาปรัง ส่วนฝั่งแม่น้ำชีด้านทิศใต้เป็นแหล่งไม่ค่อยมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากขาดน้ำทำนาต้องอาศัยน้ำธรรมชาติจากน้ำฝน ประชากรมีความยากจน ประกอบอาชีพทำนา เลี้ยงสัตว์ และทำไร่มันสำปะหลัง รายได้ไม่พอเลี้ยงครอบครัวต้องอพยพแรงงานในบางฤดูกาล

5. ลักษณะภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศเป็นแบบมรสุม มี 3 ฤดู คือ

5.1 ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่ เดือนกุมภาพันธ์-เดือนเมษายน อากาศร้อนอบอ้าว อุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ 29 องศาเซลเซียส

5.2 ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-เดือนกันยายน โดยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้

5.3 ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม-เดือนมกราคม ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ มีอุณหภูมิโดยเฉลี่ยประมาณ 15 องศาเซลเซียส

6. การศึกษา

อำเภอโกสุมพิสัย มีจำนวนสถานศึกษาในพื้นที่ จำนวน 85 แห่ง ซึ่งแบ่งออกเป็นสถานศึกษาระดับมัธยมศึกษา จำนวน 8 แห่ง สถานศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวน 77 แห่ง และมีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน จำนวน 233 แห่ง

สำหรับจำนวนบุคลากรทางการศึกษาครู ในพื้นที่มีจำนวน 1,232 คน แบ่งออกเป็นครูอาชีวศึกษา ครูโรงเรียนมัธยม จำนวน 264 คน และครูโรงเรียนประถมศึกษา จำนวน 297 คน

7. ด้านประชากร

จำนวนประชากรทั้งหมด 120,357 คน เป็นชาย 60,144 คน เป็นหญิง 60,213 คน
จำนวนครัวเรือน 30,450 ครัวเรือน

8. ด้านเศรษฐกิจ

8.1 การเกษตร อำเภอโกสุมพิสัย มีพื้นที่การเกษตรทั้งหมด 336,908 ไร่ มีพื้นที่ชลประทาน จำนวน 90,176 ไร่ พื้นที่ทำนา 249,871 ไร่ เป็นพื้นที่ทำไร่ 102,846 ไร่ พื้นที่ทำสวน 2,081 ไร่ พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวนาปี ข้าวนาปรัง มันสำปะหลัง อ้อย (ท้องถิ่นอำเภอโกสุมพิสัย. 2557 : 56)

การเลี้ยงสัตว์ที่สำคัญ เช่น ไก่ โค กระบือ หมู เป็ด เป็นต้น

จำนวนฟาร์มปลา 549 ฟาร์ม คิดเป็นพื้นที่ 5,636 ไร่ (จำนวน 6,104 บ่อ) ชนิดพันธุ์ปลา มี ปลานิล ปลาไน ปลาดุก ปลาช่อน ปลานวลจันทร์เทศ

8.2 การอุตสาหกรรม อำเภอโกสุมพิสัย มีโรงงานอุตสาหกรรม จำนวน 2 แห่ง ประเภทอุตสาหกรรมที่สำคัญ ได้แก่ โรงงานเย็บผ้า จำนวน 1 แห่ง โรงงานน้ำตาล จำนวน 1 แห่ง

อำเภอโกสุมพิสัยจังหวัดมหาสารคามเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนกลางของภาคอีสานหรือเรียกว่าสะคืออีสานมีแหล่งประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจและมีวัฒนธรรมที่งดงามและมีนิทานที่เป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่นอยู่มากมายเช่นเรื่องสิงโกสุมตำนานหอขวางและเรื่องราวแหล่งเรียนรู้เชิงอนุรักษ์หินร่อง เป็นเรื่องที่น่าสนใจและควรศึกษา

แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยนิทานพื้นบ้าน โกสุมพิสัย ครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำแนวคิดทฤษฎีที่ได้อบรมไว้ 2 กลุ่ม คือ

1. แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการจำแนกประเภทนิทานพื้นบ้านอำเภอโกสุมพิสัย

ได้ใช้แนวคิดของ กิ่งแก้ว อรรถากร (2519 : 12-14) และกุหลาบ มัลลิกะมาส (2518 : 42) แนวคิดของกิ่งแก้ว อรรถากรได้แบ่งประเภทนิทานได้จำแนกรูปแบบของนิทานไว้ 8 ประเภท ดังนี้ นิทานเทพนิยาย, นิทานชีวิต, นิทานวีรบุรุษ, นิทานประจำท้องถิ่น, นิยายอธิบายเหตุผล, ตำนานและเทพปกรณัม, เรื่องสัตว์ และนิทานมุขตลก กุหลาบ มัลลิกะมาส แบ่งประเภทนิทานพื้นบ้านออกเป็น 4 แบบ ดังนี้แบ่งนิทานตามเขตพื้นที่, การแบ่งตามแบบของนิทานแบ่งได้คือ

นิทานปรัมปรา นิทานท้องถิ่น นิทานประเภทอธิบาย นิทานเกี่ยวกับความเชื่อต่าง ๆ นิทานเกี่ยวกับสมบัติ นิทานวีรบุรุษ นิทานคติสอนใจเป็นเรื่องสั้น ๆ นิทานเกี่ยวกับนักบวช ต่าง ๆ เทพนิยาย นิทานเรื่องสัตว์ นิทานประเภทสอนคติธรรม นิทานประเภทเล่าซ้ำ และนิทานตลกขบขัน

2. แนวและทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอ นิทานพื้นบ้านอำเภอโกสุมพิสัย

ใช้แนวคิดของวราภรณ์ บำรุงกุล (2522 : 33 – 113) พรทิพย์ ชังชาติ, (2539 : 106) เตือนใจ สิ้นทะเลเกิด (2527 : 38) สุชาติพิศ สว่างผล (2531 : 3) วราภรณ์ บำรุงกุลกล่าวว่า โครงเรื่อง คือ การรวมเอาสถานการณ์และเหตุการณ์สำคัญ ที่มีความต่อเนื่องสัมพันธ์กัน มีปัญหา การแก้ปัญหา และจุดจบของเรื่อง เช่น โครงเรื่องเรียงเรียงลำดับเหตุการณ์ และ โครงเรื่องซับซ้อนย้อนเหตุการณ์ พรทิพย์ ชังชาติ ได้กล่าวว่า โครงเรื่องของนิทานแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ (1) ประเภทที่มีโครงเรื่องว่าด้วย ความรักการผจญภัย (2) โครงเรื่องที่ว่าด้วยความอัจฉริยภาพ สำหรับแก่นเรื่อง เตือนใจ สิ้นทะเลเกิด ได้กล่าวว่า แก่นเรื่องเป็นแนวความคิดหรือเป็นจุดสำคัญที่เป็นหลักหรือแกนกลางของเรื่องนั้น ๆ ผู้วิจัยได้นำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาโครงเรื่องและแก่นเรื่องนิทานพื้นบ้านอำเภอ โกสุมพิสัย และการวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านเชิงคติชน ใช้แนวคิดของศิริพร ณ ถลาง (2557 : 359) และปรีชา อุยตระกูล (2521 : 15 – 91)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยในประเทศ

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2519 : 65) ได้ศึกษาวรรณกรรมร้อยกรองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดค่านิยมในวรรณกรรมอีสาน 4 เรื่อง คือ การระเควก นกกระจอก ท้าวคำสอน และอินทนิญาณลูก และศึกษาลักษณะวรรณกรรมอีสานในเรื่องความรู้เบื้องต้นและวัฒนธรรมที่ส่งเสริมวรรณกรรม สภาพสังคมอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรม ผลการศึกษา ทำให้ทราบแนวคิดด้านค่านิยมในวรรณกรรมทั้ง 4 เรื่อง คือ ค่านิยมในการครองเรือน, ค่านิยมเกี่ยวกับประเพณี และค่านิยมเกี่ยวกับความเชื่อ

ประคอง เจริญจิตรกรรม (2519 : 74) ได้ศึกษาวรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัย มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ผลการศึกษา ทำให้ทราบถึง ความผูกพันระหว่างชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานกับวรรณกรรมว่า มีความใกล้ชิดกันตั้งแต่เกิดจนตาย วรรณกรรมเรื่องนี้นอกจากจะมีคุณค่าในด้านการให้ความบันเทิงแล้วยังให้คุณค่าในด้านสังคม

โดยบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนค่านิยมต่าง ๆ ของชาวอีสานนับว่า วรรณกรรม เรื่องสั้นศิลป์ชัยเป็นวรรณกรรมชิ้นเอกของชาวอีสานที่มีคุณค่าทางเนื้อหาและวรรณศิลป์

สุนทรี ดวงทิพย์ (2525 : 82) ได้ศึกษานิทานพื้นบ้าน นิยาย และประวัติของชาวบ้าน ตำบลท่าไม้ อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร ในด้านคติชนวิทยา มีวัตถุประสงค์เพื่อ วิเคราะห์วรรณคดีที่รวบรวมได้ว่ามีลักษณะร่วมกับกฎศีกาคำศัพท์ของนิทานพื้นบ้านของเอกเซล ออริค และวิเคราะห์นิทานพื้นบ้าน แนวคติชน ผลการศึกษาพบว่า นิทานพื้นบ้านมีประวัติ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ระบบครอบครัว และเศรษฐกิจตลอดจนความเชื่อ ประเพณี ค่านิยม ของชาวบ้านตำบลท่าไม้ที่สะท้อนวรรณคดีท้องถิ่นที่รวบรวมได้

ลยาศรี หุณทะนะเสวี (2526 : 112) ได้ศึกษาเชิงวิจารณ์นิทานชาดกกลอนนาไทยเรื่อง ก่ำกาดำ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะอักษรและอักษรวิธีของอักษรธรรมกลอนนาไทยที่ใช้ บันทึกวรรณกรรมเรื่องนี้ ผลการศึกษาพบว่า เรื่องก่ำกาดำเป็นชาดกนอกนิบาต ที่มีอักษรวิธีของ อักษรธรรมกลอนนาไทยแตกต่างไปจากอักษรวิธีในปัจจุบัน ใช้ภาษาง่าย ๆ เนื้อหาของวรรณกรรม ได้สะท้อนค่านิยมของสังคมก่อนข้างเด่นชัด เป็นวรรณกรรมที่มุ่งส่งเสริมให้คนทำความดี

แจ่มจันทร์ สุวรรณรงค์ (2527 : 45) ได้ศึกษาวรรณกรรมกลอนอ่านของอีสานประเภท นิทาน จำนวน 5 เรื่อง มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาศิลปะการประพันธ์ประเภทกลอนอ่านของอีสาน ในด้านการใช้คำ การใช้สัมผัสใน และการใช้โวหารเปรียบเทียบ ศึกษาวรรณกรรมกลอนอ่าน ประเภทนิทานอีสานในด้านแก่นเรื่อง โครงเรื่อง และตัวละคร และศึกษาค่านิยมและความเชื่อ และประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสาน ผลการศึกษา ทำให้ทราบว่า กวีแสดงความสามารถในศิลปะการประพันธ์ประเภทกลอนอ่านของอีสานในด้านการ ใช้คำ การใช้สัมผัสใน และการใช้โวหารเปรียบเทียบ เหมาะสม ส่วนค่านิยม ความเชื่อ และ ประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรมทั้ง 5 เรื่องล้วนเป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่งของชาวอีสาน คำสอน และความเชื่อทางพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อค่านิยมความเชื่อและประเพณีเหล่านี้

สุรชาติพิพย์ สว่างผล (2531 : 3) ได้ศึกษานิทานพื้นบ้านของชาวไทยยวนบ้านคลองน้ำ ไหล จังหวัดกำแพงเพชร มีวัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อรวบรวมนิทานพื้นบ้านที่สืบทอด โดย มุขปาฐะ จำแนกและจัดหมวดหมู่นิทานพื้นบ้านที่รวบรวมได้ตามรูปแบบทางคติชนวิทยา และ วิเคราะห์รูปแบบและเนื้อหาของนิทานพื้นบ้านแต่ละแบบ โดยศึกษาคคุณค่าด้านเนื้อหาที่สะท้อน วิถีชีวิตของคนในชุมชน ผลการศึกษา พบว่ามีนิทานจำนวน 134 เรื่อง จัดประเภทของนิทาน ได้ 6 ประเภท คือ นิทานคติ นิทานอธิบายเหตุ นิทานประจักษ์ นิทานเรื่องผี นิทานมุขตลก และ นิทานในธรรมผลการวิเคราะห์รูปแบบของนิทานที่ได้ คือ (1) รูปแบบการนำเสนอ เพื่อการ ตีความ (2) รูปแบบสรุปด้วยคติสอนใจ (3) รูปแบบเปรียบเทียบ (4) รูปแบบเรียงลำดับเหตุการณ์

(5) รูปแบบย้อนเหตุการณ์ลักษณะรูปแบบทั้ง 5 ดังกล่าว พบในนิทานประเภทตีสอนใจ นิทานอธิบายเหตุ นิทานศี นิทานประจำถิ่น และนิทานมุขตลก ส่วนนิทานในธรรมจะพบ 6 ลักษณะ คือ การละความ การเปลี่ยนรายละเอียด การขยายความ การผนวก เรื่อง การอนุรักษณ์ และการสลับเหตุการณ์ ส่วนแนวคิดที่ได้จากการศึกษานิทานคือ แนวคิดด้านการครองเรือน แนวคิดอันเนื่องมาจากพุทธศาสนา และแนวคิดอื่น ๆ ที่ปรากฏในนิทานแต่ละเรื่อง

ฉันทนา เข็นนาน (2539 : 100) ได้ศึกษาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านภาคกลาง มีจุดมุ่งหมายศึกษาวิเคราะห์คุณธรรมที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านภาคกลาง ผลการศึกษาพบว่าคุณธรรมที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านภาคกลาง แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ คุณธรรมเฉพาะตน และคุณธรรมต่อสังคม คุณธรรมเฉพาะตน มีมากกว่าคุณธรรมต่อสังคม คุณธรรมที่ปรากฏมากที่สุด คือ ความเมตตา กรุณา คุณธรรมที่ปรากฏน้อยที่สุดคือ ความสำนึกผิดและความไม่โลภ

จกกล เก็ดมะยูร (2539 : 27 (538 : 90) ได้ศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านในนิทานพื้นบ้านอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์วิถีชีวิตของชาวบ้านในนิทานพื้นบ้าน อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ผลการศึกษา พบว่า วิถีชีวิตตัวละครด้านความเป็นอยู่ สะท้อนให้เห็นสถาบันครอบครัว อาชีพ ประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ และพบว่า สภาพความเป็นอยู่ในนิทานสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของชาวอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ทั้งในด้านสถาบันครอบครัว อาชีพ ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อ ชาวอำเภอคลองใหญ่ เป็นสังคมชนบท มีสภาพความเป็นอยู่ที่มีลักษณะครอบครัวเดี่ยว ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และยึดมั่นประเพณี มีค่านิยมในการเลือกคู่ครองที่มีชาติพันธุ์เดียวกัน และมีความเชื่อทางไสยศาสตร์ ตลอดจนความเชื่อมีอิทธิพลในการกำหนดวิถีการดำเนินชีวิตของชาวอำเภอคลองใหญ่

ปรีชา อุตระกุล (2539 : 27) ได้ศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านจากตำบลวังน้ำเย็น อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา มีจุดประสงค์เพื่อรวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านจาก ตำบลวังน้ำเย็น อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อจำแนกประเภทของวรรณกรรมพื้นบ้านที่รวบรวมได้ตามรูปของเรื่อง ผลการศึกษา พบว่ามีนิทานแบ่งได้ 6 ประเภท คือ นิทานทรงเครื่อง ประวัตินิยาย นิทานคติ นิทานเรื่องสั้น และนิทานมุขตลก ผู้วิจัยนำนิทานที่รวบรวมมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างนิทานกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชาวตำบลวังน้ำเย็น ด้านต่าง ๆ เช่น ประวัตินิยาย ระบบครอบครัว เศรษฐกิจ ความเชื่อ ประเพณีและค่านิยม

ไพพรรณ์ เกรือวรรณ (2541 : 26) ได้ศึกษานิทานมุขปาฐะบ้านดงเมือง ตำบลลำพาน อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษานิทานมุขปาฐะบ้านดงเมือง ตำบลลำพาน อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ และวิเคราะห์ศึกษาองค์ประกอบนิทาน ผลการศึกษาปรากฏว่า องค์ประกอบทางด้านเนื้อหามีโครงเรื่อง 2 ขั้นตอน คือ ลำดับขั้นการนำเสนอ การสร้างความขัดแย้ง

แก่นเรื่องมี 5 ประเภท คือ การใช้ปัญญาการรู้จักข่มใจ ความรัก ความกตัญญูและ กฎแห่งกรรม ส่วนฉากมีการบรรยายฉากชมเมือง ฉากจินตนาการ ฉากท้องน้ำ และฉากสวน ด้านภาพสะท้อนของทางสังคมและวัฒนธรรม พบว่า ค่านิยมที่ปรากฏในนิทานมีความกตัญญู ความซื่อสัตย์ การเป็นผู้นำ การศึกษาเล่าเรียน ความรัก ความเชื่อทางไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ศาสนา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และภูมิพิศวง

วิจิตร นาวิน งามสะพรั่ง (2543 : 130) ได้ศึกษาเปรียบเทียบนิทานพื้นบ้านลาว เขมร และกวย กรณีศึกษา: บ้านศรีษะแสด อำเภอพุทไธสง บ้านประโคนชัย อำเภอประโคนชัย และบ้านหนองบัวเจ้าป่า อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ผลศึกษา พบว่านิทานพื้นบ้านของทั้งสามหมู่บ้าน มีลักษณะร่วมกันดังนี้ ด้านองค์ประกอบหลักของนิทานได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรม พุทธศาสนาและด้านบริบททางสังคม พบว่า มีลักษณะร่วมคือ การตั้งถิ่นฐาน อาชีพ การคมนาคม การศึกษา การสาธารณสุข ระบบครอบครัว ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่เหมือนกันและความสัมพันธ์ระหว่างสภาพสังคม และวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับนิทาน ส่วนลักษณะที่แตกต่างกันคือ ความแตกต่างทางด้านประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์ของทั้งสามกลุ่ม

อารีย์ ทองแก้ว (2547 : 68) ได้ศึกษาภาพสะท้อนของนิทานพื้นบ้านชาวไทยเขมร บ้านสะเดา ตำบลนาบัว อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มีจุดประสงค์เพื่อรวบรวมนิทานพื้นบ้านของชาวไทยเขมร บ้านนาบัว อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร และเพื่อศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยท้องถิ่นดั้งเดิมของจังหวัดสุรินทร์ เพื่อนำผลการศึกษาไปเผยแพร่ พบว่าภาพสะท้อนจากนิทานได้รู้สภาพครอบครัวในวิถีชีวิตแบบชาวบ้าน ที่พึ่งพาตนเองอยู่กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ แสวงหาปัจจัยสี่จากป่า น้ำ ภูเขา ไร่นา พบเห็นสิ่งสิ่งงาม ความเลวร้าย ปัญหาชีวิต การมีความรัก ความสามัคคี การช่วยเหลือเอื้ออาทรกัน ความกตัญญูรู้คุณ ความซื่อสัตย์ ความสนุกสนาน การยกย่องคนฉลาด การแก้ปัญหา การนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ฯลฯ ทุกอย่างเป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์แต่ละยุคสมัย การยึดมั่นตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ที่ใช้อบรมสั่งสอนกล่อมเกล้าให้คนรู้จักบาปบุญคุณโทษในสังคมไทยทุกชนชั้น มีการประพฤติปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีของชุมชน มีการเล่านิทานหรือยกเรื่องราวเป็นตัวอย่างเพื่อให้ข้อคิด ข้อพึงปฏิบัติให้ชีวิตมีความสุขสงบด้วยความขยันหมั่นเพียรเป็นพื้นฐาน ของครอบครัวที่เข้มแข็ง อบอุ่น ซึ่งก็จะมีผลต่อความมั่นคงของประเทศ

สุรณี แก้วกลม (2551 : 79) ได้ศึกษาการปริวรรตและวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านอีสาน เรื่องทำท้าวเลื่อนำจบบั้วดอโนคาต จังหวัดอุบลราชธานี มีจุดประสงค์เพื่อการปริวรรตและ

วิเคราะห์นิทานพื้นบ้านอีสาน กรณีลำท้าวเสื่อนำ ฉบับวัดอโนดาต บ้านหนองแดง อำเภอ
 ตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี และศึกษาวิเคราะห์สารัตถ์ที่ปรากฏในนิทานในเชิงคติชน
 วิทยา เพื่อส่งเสริมอนุรักษ์และเผยแพร่นิทาน ผลการวิจัยพบว่า การปริวรรตและวิเคราะห์นิทาน
 พื้นบ้านอีสาน กรณีลำท้าวเสื่อนำ ฉบับวัดอโนดาต บ้านหนองแดง อำเภอตระการพืชผล จังหวัด
 อุบลราชธานี เป็นการปริวรรตนิทานพื้นบ้านจากอักษรธรรมอีสานมาเป็นอักษรไทยปัจจุบัน
 แล้วศึกษาวิเคราะห์สารัตถ์ที่ปรากฏในนิทานในเชิงคติชนวิทยา เพื่อส่งเสริมอนุรักษ์และเผยแพร่
 นิทาน จากการศึกษาพบว่า ลำเรื่องท้าวเสื่อนำมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือมุ่งสอนให้คนในสังคมอยู่
 ร่วมกันอย่างมีความสุข โดยมุ่งสอนผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองต้องปฏิบัติตนตามฮีตคอง
 แต่โบราณ กล่าวคือต้องรักษาศีล หมั่นทำบุญให้ทาน มีความเมตตา และยุติธรรมต่อพลเมือง
 นอกจากนี้ยังมุ่งสอนให้บุคคลยอมรับในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นผลกรรมที่ติดตามตัวองมา
 แต่ชาติปางก่อน นิทานเรื่องนี้ใช้การประพันธ์ในรูปกลอนหรือโคลงสาร ไม่เคร่งครัดในด้าน
 นันทลักษณ์ คำที่นำมาใช้ส่วนมากเป็นคำภาษาอีสาน ซึ่งเป็นคำง่าย ๆ แสดงความหมายตรงไป
 ตรงมา ตัวอักษร และอักษรวิธี อักษรธรรมอีสานซึ่งมีลักษณะเหมือนกับรูปแบบอักษร และ
 อักษรวิธีที่ใช้ในการประพันธ์นิทานพื้นบ้านเรื่องอื่น ๆ ในด้านคุณค่าของสังคม นอกจากจะมุ่ง
 สอนและบอกแนวทางการปกครองแก่ผู้ปกครองเมืองแล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานอันมั่นคง
 ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น อันได้แก่ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความมุ่งมั่นในการกระทำ
 ความดีซึ่งจะมีผลต่อความสุขหรือความทุกข์ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า ตลอดจนการเป็นมิตรแท้
 ที่ดี (เสีย) ต่อกัน รวมทั้งการแสดงความมั่นใจในการต้อนรับแขกผู้มาเยือน ซึ่งหมายรวมถึง
 การขออนุญาต การสั่งลา และการอวยชัยให้พรแก่ผู้น้อย หรือผู้จะจากไปให้พบแต่ความสุข
 ศิริสวัสดิ์ อันเป็นพื้นฐานที่ทำให้สังคมชาวอีสานอยู่ร่วมกันอย่างสงบ

มาณี กิติบุญญา (2553 : 90) ได้ศึกษานิทานพื้นบ้านจังหวัดกระบี่ มีจุดประสงค์เพื่อ
 ศึกษาวิเคราะห์จริยธรรม ผลการวิจัยพบว่า ในการวิเคราะห์จริยธรรมในนิทานพื้นบ้านจังหวัด
 กระบี่ จำนวน 105 เรื่อง ปรากฏคุณลักษณะทางจริยธรรม 11 ประการ ดังนี้ ความรับผิดชอบ 7
 เรื่อง ความซื่อสัตย์ 22 เรื่อง ความมีเหตุผล 24 เรื่อง ความกตัญญูกตเวที 13 เรื่อง การรักษา ระเบียบ
 วินัย 4 เรื่อง ความเสียสละ 14 เรื่อง ความสามัคคี 6 เรื่อง การประหยัด 1 เรื่อง ความยุติธรรม 3
 เรื่อง ความอดสาหะ 17 เรื่อง ความเมตตากรุณา 15 เรื่อง นิทานพื้นบ้านจังหวัดกระบี่ ที่บรรพบุรุษ
 ผูกเรื่องเล่าสืบต่อกันมานั้นไม่ใช่เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยัง
 สอดแทรกคุณค่าแง่คิดต่าง ๆ ไว้ในนิทานเพื่อสั่งสอนลูกหลาน ให้ประพฤติปฏิบัติตนตามทำนอง
 คคลองธรรม

2. งานวิจัยต่างประเทศ

Stith Thompson (1946) ได้ศึกษาการแบ่งประเภทของนิทานพื้นบ้าน ผลพบว่า มีประเภทนิทานดังนี้ แบ่งตามรูปแบบ (Form) ได้ 5 แบบ

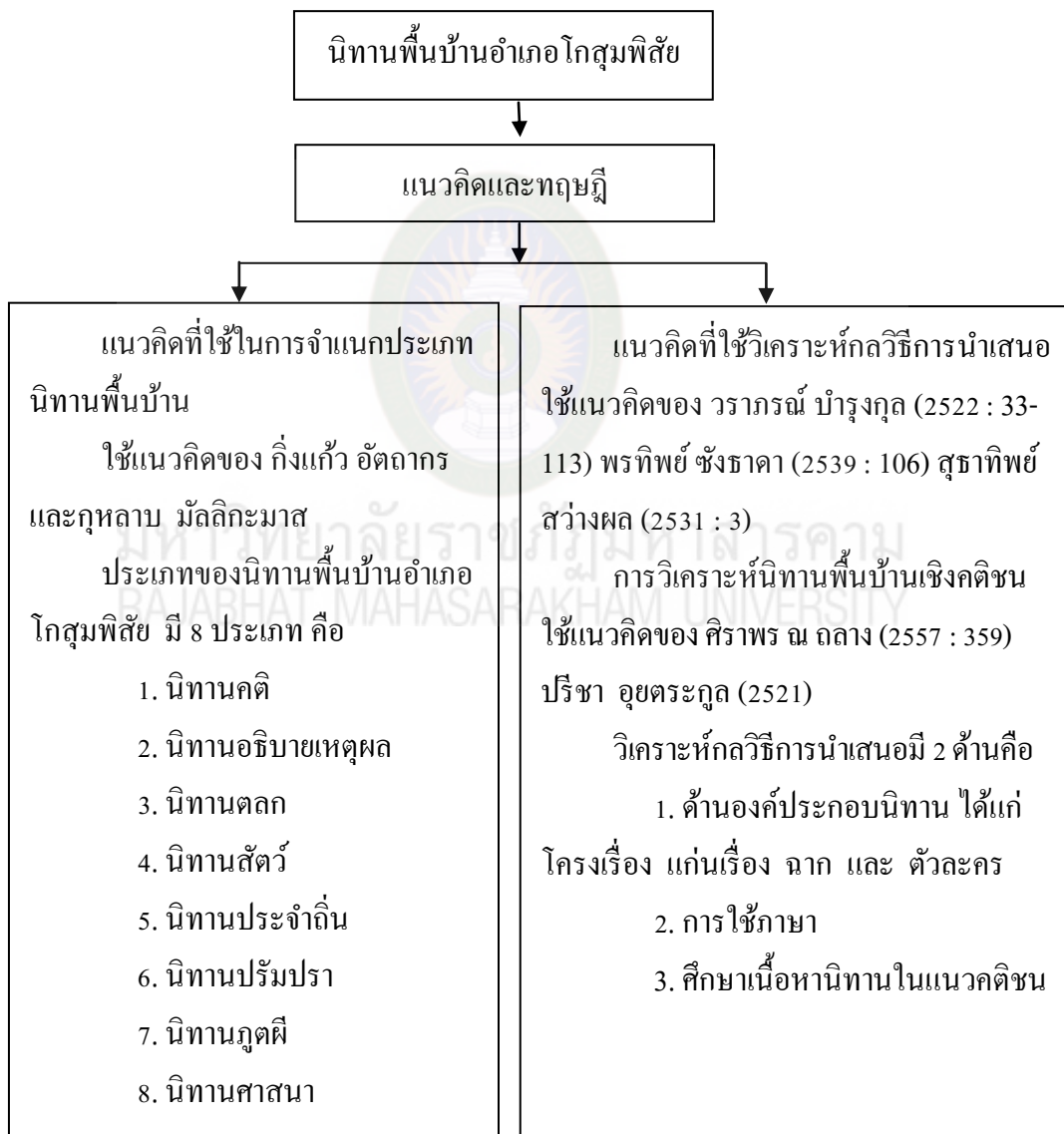
1. เทพนิยาย (Fairy tale) คือ นิทานที่มีเนื้อเรื่องประกอบด้วยอิทธิฤทธิ์อภินิหาร เป็นเรื่องค่อนข้างยาว
2. นิยาย (Local legend) คือ นิทานที่มีเนื้อเรื่องอ้างอิงถึงสถานที่และบุคคลที่มีจริง และเป็นเรื่องที่ถูกเล่าว่าจริง
3. ตำนาน (Myth) คือ นิทานที่มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงความเป็นมาของธรรมชาติคน และสัตว์
4. นิทานสัตว์ (Animal tale) คือ นิทานที่มีตัวเอกของเรื่องเป็นสัตว์แต่มีพฤติกรรมเหมือนคน
5. นิทานมุขตลก (Test) เป็นนิทานเรื่องสั้นๆ จุดสำคัญของความขบขันอยู่ที่เรื่องที่ไม่น่าจะเป็นไปได้

Cederstrom (1987 : 146-149) ได้ศึกษาประเด็นพิเศษเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่น จากวารสารของแคนาดา จุดประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับชนพื้นเมือง โดยนำเสนอแนวคิดของการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ในด้านวรรณกรรมท้องถิ่น (Native Literature) และการเล่าเรื่อง (Oral Narrative) ไว้ดังนี้ ที่มหาวิทยาลัย Brandon เป็นเพียงส่วนน้อยของมหาวิทยาลัยทั้งหมดที่มีการนำ วรรณกรรมท้องถิ่น (Native Literature) และการเล่าเรื่อง (Oral Narrative) มาใช้ในการเรียนการสอน จากที่ได้มีการร้องขอให้นำมาใช้เป็นส่วนประกอบในการจัดการเรียนการสอน ซึ่งผู้สอนแต่ละคนได้นำไปใช้ พบว่ามีเครื่องมือที่ยากต่อการนำไปใช้ และไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับชนพื้นเมืองของแคนาดา ในที่สุดกวีนิพนธ์ที่เขียนโดยเด็ก ๆ ในโรงเรียนการ์เดนฮิลแลนด์ในทะเลสาบไอส์แลนด์ จากการสมัครเข้าเรียน ได้ถูกนำมาใช้ จากกรณีดังกล่าว Cederstrom ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า การให้ความสนใจในการอ่านงานเขียน จะช่วยเพิ่มความเข้าใจเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่น และพัฒนาคุณค่าของงานเขียนให้ยิ่งใหญ่หลากหลายยิ่งขึ้น

Brand (2001 : 1469) ได้ศึกษาการใช้นิทานกริมม์ จุดประสงค์เพื่อทำความเข้าใจเนื้อหาทางจริยธรรมในนิทาน โดยศึกษากับเด็กเกรด 1, 2 และ 3 ผลการศึกษาพบว่า “เด็กสามารถบ่งชี้เนื้อหาทางจริยธรรม ผลการศึกษาพบว่าเด็กสามารถบ่งชี้เนื้อหาทางจริยธรรมที่พบในนิทาน เช่น ความซื่อ-ความดี เจตนาภายใต้การกระทำ เหตุผลในความรัก ความยุติธรรม และความเห็นอกเห็นใจได้”

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานิทานพื้นบ้านอำเภอโกสุมพิสัย พบว่างานวิจัยส่วนใหญ่เน้นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในสังคม อาชีพ วัฒนธรรมความเชื่อของแต่ละกลุ่ม เพื่อแสดงความมีอัตลักษณ์ของตัวละครในการดำเนินชีวิตตามบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย รักษาไว้ซึ่งคุณธรรมและจริยธรรมอันดี ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาปรับใช้เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์จำแนกประเภท และรวบรวมนิทานพื้นบ้านอำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยได้นำมาสร้างกรอบแนวคิดนำเสนอคือ

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย